

Identifying the key factors affecting the development of urban tourism (Case study: the metropolis of Arak)

Masoud Safaeipour ¹, Ali mirzaei²

1. Professor, Department of Geography and Urban Planning, Faculty of Literature and Humanities, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran. E: safaeep@scu.ac.ir
2. PhD student, Department of Geography and Urban Planning, Faculty of Literature and Humanities, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran. E: falih110m@gmail.com

ARTICLE INFO

ABSTRACT

Keywords

Futures Studies,
Urban Tourism,
Structural Analysis,
Key Drivers,
Metropolis of Arak.

Today, the outlook on the future has gone beyond mere forecasting and emphasizes building a desirable future through identifying influential factors and purposeful planning. In this regard, the metropolis of Arak, despite having historical, natural, and cultural capacities, has still not been able to achieve a worthy position in the urban tourism system of the country. The present study aims to identify the key factors affecting the development of urban tourism in Arak. This research is applied in terms of purpose and descriptive-analytical in terms of nature and method. The required data were collected through documentary studies and field surveys. In the first step, using a systematic review method, 32 variables affecting the development of urban tourism were identified in social, economic, environmental, institutional-managerial, physical, and technological dimensions. Then, using structural analysis method and cross-impact techniques, the relationships among the variables were evaluated and analyzed in MICMAC software. The results showed that the urban tourism system of Arak is in an unstable state, and among the examined variables, 32 factors and variables were ranked. According to the results, the variables of "urban development based on the standards of a healthy city and compliance with environmental criteria," "effective actions and management of local government and municipalities at national and international levels," "giving identity to the city's image and appropriate design in natural places," "landscape beauty and architectural style," and "organizing and renovating deteriorated urban fabrics" have the most direct and indirect impacts on the development of urban tourism in Arak. The findings indicate that environmental, managerial, and physical factors are the most important driving forces for the development of tourism in this city. The novelty of the research lies in its focus on the industrial city of Arak and providing a comprehensive framework for identifying and prioritizing the driving forces of urban tourism development using structural analysis, which can serve as a basis for policy-making and forward-looking planning in this field.

Article History:

Received:

08 Ja 2025

Received in revised form:

29 Ju 2026

Accepted:

21 Ap 2026

Available online:

22 May 2026

Citation: Safaeipour, M., & Mirzaei, A. (2026). Identifying the key factors affecting the development of urban tourism (case study: the metropolis of Arak). *Geography*, 24(88), 127-148.

 <http://10.22034/jiga.2026.2049015.1371>

© The Author (s).

Publisher: Iranian Geographical Associati This is an open

access article under the CC BY NC license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

Extended Abstract

Introduction

Urban tourism has emerged as one of the major drivers of sustainable urban development, playing a significant role in economic growth, job creation, social interaction, and enhancing the competitiveness of cities. Despite Iran's rich historical, cultural, and natural resources, many cities, including the metropolis of Arak, have not yet achieved a desirable position within the country's urban tourism system. Furthermore, previous studies have predominantly focused on the economic dimensions of tourism while paying limited attention to the comprehensive range of factors influencing urban tourism development. The novelty of this study lies in its multidimensional approach, which examines urban tourism development through six interrelated dimensions: social, economic, environmental, institutional–managerial, physical, and technological. Accordingly, this study aims to identify and prioritize the key drivers affecting the development of urban tourism in the metropolis of Arak by applying a futures studies approach and Structural Analysis (MICMAC), with the ultimate goal of providing a comprehensive framework for strategic planning and policymaking and promoting the effective utilization of the city's tourism potential.

Methodology

This study is applied-developmental in terms of its objective and adopts a descriptive–analytical research design based on a futures studies approach, integrating both qualitative and quantitative methods. In the first stage, a systematic and structured review of the relevant literature was conducted using documentary and library-based sources to identify the factors influencing urban tourism development. Based on the theoretical foundations and the identified indicators and variables, six analytical dimensions—social, economic, environmental, institutional–managerial, physical, and technological—were extracted. In the second stage, the Cross-Impact Analysis technique (Structural Analysis) was employed to evaluate the mutual influences among the identified variables. The resulting data were analyzed using MICMAC software, and finally, the key driving forces of urban tourism development were identified based on their levels of direct influence and dependence.

Results and Discussion

The findings of the MICMAC structural analysis revealed that the urban tourism system of Arak is characterized by a high level of dynamism and interdependence, indicating a relatively unstable system. The results identified urban development based on healthy city principles and environmental regulations, effective management by local government and municipalities, strengthening the city's visual identity and appropriate urban landscape design, improving urban aesthetics and architectural quality, and the regeneration of deteriorated urban areas as the most influential factors in both direct and indirect analyses of urban tourism development. In addition, variables such as the social capacity of the local community, the balanced distribution of tourism facilities and services, the enhancement of transportation infrastructure, participatory tourism planning, and tourism budgeting were recognized as major driving forces. The consistency of the highest-ranked variables across both direct and indirect influence analyses confirms the structural stability and strategic importance of these factors for the future development of urban tourism in Arak. Overall, the findings suggest that the sustainable development of urban tourism in Arak depends not merely on economic factors but requires an integrated approach that emphasizes environmental, managerial, physical, and social dimensions.

Conclusion

The findings of this study indicate that the development of urban tourism in Arak depends less on purely economic factors and more on improving the quality of the urban environment, enhancing the effectiveness of local governance, strengthening urban identity, and upgrading the physical quality of tourism spaces. The identified key drivers particularly urban development based on healthy city principles, effective local government management, strengthening the city's visual identity, the regeneration of deteriorated urban areas, and the enhancement of urban landscape quality play a decisive role in shaping the future of urban tourism in the city. The main novelty of this research lies in the simultaneous identification and prioritization of the key drivers of urban tourism development across six dimensions social, economic, environmental, institutional–managerial, physical, and technological using a futures studies approach and MICMAC structural analysis. Based on these findings, it is recommended that policymakers prioritize improving the urban environment, strengthening integrated tourism governance, regenerating urban spaces, developing tourism infrastructure, and allocating financial resources strategically to promote the sustainable development of urban tourism and enhance the competitiveness of the metropolis of Arak.

Funding

There is no funding support.

Authors' Contribution

Equal

Conflict of Interest

Author declared no conflict of interest.

Acknowledgments

We are grateful to all the scientific consultants of this paper.

References

- Al Abri, I., Alkazemi, M., Abdeljalil, W., Al Harthi, H., & Al Maqbali, F. (2023). Attitudinal and Behavioral Loyalty: Do Psychological and Political Factors Matter in Tourism Development? *Sustainability*, 15(6), 5042. <https://doi.org/10.3390/su15065042>
- Askari-Zadmasouleh, A., Amar, T., & Ramezani Gourabi, B. (2024). Identifying factors affecting the pattern of rural tourism development (Case study: Masal County). *Journal of Studies of Human Settlements Planning*, 18(4), 1-14. <https://sanad.iau.ir/Journal/jshsp/Article/1032069>
- Behzadi, S., Rahnama, M. R., Javan, J., & Anabestani, A. A. (2018). Identifying key factors affecting tourism development with a foresight approach (Case Study: Yazd Province). *Journal of Arid Regions Geographic Studies*, 9(33), 37-52. https://jargs.hsu.ac.ir/article_161475.html?lang=en
- Cui, X. (2025). Urban tourism management based on artificial neural networks analysis and data mining. *Scientific Reports*, 15(1), Article 19709. <https://doi.org/10.1038/s41598-025-01237-2>
- Du, X., Wang, Z., & Wang, Y. (2023). The spatial mechanism and prediction of rural tourism development in China: A random forest regression analysis. *ISPRS International Journal of Geo-Information*, 12(8), Article 321. <https://doi.org/10.3390/ijgi12080321>
- Elahi Chouran, M. A., Ramazanadeh Lesboei, M., Vahedi Ashrafi, E., & Rezaei, F. (2023). Prioritization of tourism sample areas in the counties of Markazi Province for investment using a sustainable tourism development approach. *Geography Quarterly (Regional Planning)*, 12(49), 20–35. <https://doi.org/10.22034/jgeoq.2023.165761.1769>
- Esmaili Mahyari, M., Irani, H., & Nourmandipour, V. (2023). A review of urban tourism studies: Identifying future trends. *Urban Economy and Planning*, 4(4), 58–73. <https://doi.org/10.22034/uep.2023.423781.1426>
- Hasanaj, P., Rudhani, L. H., & Terstena, A. (2022). The impact of social factors on the sustainable development of rural tourism. *Quality – Access to Success*, 23(191), 10–20. <https://doi.org/10.47750/QAS/23.191.02>
- Behzadi, S., Rahnama, M. R., Javan, J., & Anabestani, A. A. (2018). Identifying key factors affecting tourism development with a foresight approach (Case Study: Yazd Province). *Journal of Arid Regions Geographic Studies*, 9(33), 37-52. https://jargs.hsu.ac.ir/article_161475.html?lang=en
- Cárdenas-García, P. J., & Alcalá-Ordoñez, A. (2023). Tourism and development: The impact of sustainability—Comparative case analysis. *Sustainability*, 15(2), Article 1310. <https://doi.org/10.3390/su15021310>
- Kang, J., Duan, X., Yan, W., & Ma, Z. (2022). Spatial differentiation and impact factors of tourism development: A case study of the Central Plains, China. *Sustainability*, 14(12), Article 7313. <https://doi.org/10.3390/su14127313>
- Keshavarz, M. (2019). Identifying factors affecting sustainable urban tourism development using Interpretive Structural Modeling (ISM) in Khorramabad City. *Urban Tourism Journal*, 6(1), 121–134. <https://doi.org/10.22059/jut.2019.246390.414>
- Khazaei, M. (2019). Urban tourism and sustainable urban development. *Geography and Human Relationships*, 2(3), 280–291. https://www.gahr.ir/article_192500.html?lang=en
- Koens, K., & Milano, C. (2024). Urban tourism studies: A transversal research agenda. *Tourism, Culture & Communication*, 24(4), 275–286. <https://doi.org/10.3727/109830423X16999785101653>
- Liu, S., Wang, L., Yang, X., & Peng, Y. (2026). Posting the urban tourism experience: Motivations behind multimodal UGC sharing. *Urban Science*, 10(2), Article 88. <https://doi.org/10.3390/urbansci10020088>

- Makhsous, M., Najafizadeh, N. S., & Javanmard, H. (2021). Explaining a tourism development model with emphasis on the role of socio-cultural drivers: A case study of Arak City. *Urban Tourism Journal*, 8(3), 47–62. <https://doi.org/10.22059/jut.2021.319675.889>
- Malekzadeh, N., Bazzazzadeh, M., & Rafieian, M. (2016). Identification and analysis of key factors affecting urban development using a foresight approach: A case study of Karaj metropolis. *Geography and Urban Space Development*, 3(2), 35–52. <https://doi.org/10.22067/gusd.v3i2.49479>
- Nasr, T. (2019). Identifying key factors affecting tourism in Shiraz metropolis with a futures studies approach. *Journal of Urban Research and Planning*, 10(2), 55–66. <https://sanad.iau.ir/fa/Journal/jupm/Article/1170406>
- Nourmandipour, V., Faraji, A., & Esmaeili Mahyari, M. (2025). Futures-oriented identification and analysis of infrastructures for achieving smart tourism destinations in Iran. *Urban Economy and Planning*, 6(1), 128–143. <https://doi.org/10.22034/uep.2025.506741.1599>
- Postma, A., Hartman, S., & Yeoman, I. (2024). Scenario planning and tourism futures: Theory building, methodologies and case studies. *Channel View Publications*. <https://doi.org/10.21832/9781845418885>
- Rafieian, M., & Moaven Afshari, Z. (2025). Identification and analysis of drivers of sustainable urban tourism development: The case of Shandiz. *Future City, Indigenous Thought*, 1(1), 89–106. <https://doi.org/10.22034/future.2025.23524.1020>
- Richards, G. (2014). Creativity and tourism in the city. *Current Issues in Tourism*, 37–41. <https://doi.org/10.1080/13683500.2013.783794>
- Safaiepour, M., Goodarzi, M., & Ghodousifard, F. (2021). Feasibility and management of tourism attractions with emphasis on tourists' perspective (Case study: Borazjan city). *Journal of Tourism Space*, 10(40), 19–32. <https://doi.org/20.1001.1.22518827.1400.10.40.2.0>
- Safair Pour, M., & Jafari, Y. (2021). Analysis of the status of creative tourism components in the metropolises of Tabriz as the capital of tourism in Islamic countries. *Journal of Applied Researches in Geographical Sciences*, 21(60), 107–126. <https://doi.org/10.52547/jgs.21.60.107>
- Safaepoor, M., & Moradi, H. (2023). Identifying the key drivers affecting the future development of religious tourism in Mehran city. *Journal of Future Cities Vision*, 4(3), 103–124. <https://doi.org/10.61186/jvfc.4.3.103>
- Seyedbigi, S., Mousapour Miandehi, P., Malania Jelodar, S., & Malmir, M. (2022). Identifying key factors of urban development with futures studies approach (Case study: Sari city). *Journal of Studies of Human Settlements Planning*, 17(1), 89–106. <https://sanad.iau.ir/Journal/jshsp/Article/1032201>
- Sobhani, P., Liryaei, L., & Sayahnia, R. (2021). Identifying factors affecting sustainable tourism development and presenting a strategic model in the coastal areas of Ramsar. *Journal of Environmental Education and Sustainable Development*, 10(1), 175–193. <https://doi.org/10.30473/ee.2021.57066.2307>
- Thuyet, N. T. (2023). Factors affecting the development of heritage tourism: Research and development of some models. *Revista de Gestão e Secretariado*, 14(10), 18924–18948. <https://doi.org/10.7769/gesec.v14i10.2941>
- Tian, Y. (2023). Study on the impact of carbon emission pollution on urban tourism environment. *Engineering Reports*, 1–8. <https://doi.org/10.1002/eng2.12641>
- Tzeremes, P. (2020). How do globalization indicators de jure–de facto and total factor productivity affect tourism development in European countries? *Journal of Hospitality and Tourism Insights*. <https://doi.org/10.1108/JHTI-05-2020-0089>
- Vorobievskaya, E., Kirillov, S., Sedova, N., & Slipenchuk, M. (2023). Opportunities and limiting factors for tourism development in the Khibiny. *E3S Web of Conferences*, 378, 1–6. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202337806022>
- Vujko, A., Knežević, M., & Arsić, M. (2025). The Future Is in Sustainable Urban Tourism: Technological Innovations, Emerging Mobility Systems and Their Role in Shaping Smart Cities. *Urban Science*, 9(5), 169. <https://doi.org/10.3390/urbansci9050169>
- Wilson, S., Fesenmaier, D. R., Fesenmaier, J., & Van Es, J. C. (2001). Factors for success in rural tourism development. *Journal of Travel Research*. <https://doi.org/10.1177/004728750104000203>
- Yavari, M. K., Yazdani, S., & Sheikholeslami, A. (2018). Investigating the importance of urban space quality improvement programs with emphasis on tourism development (Case study: Arak

city). *Journal of Urban Management Studies*, 10(35), 43-57. <https://sanad.iau.ir/Journal/ums/Article/824613>

Zendeh Boudi, Y., Amini Nejad, G., & Kohansal, M. (2024). The role of urban management in sustainable urban tourism development: A case study of Jam City. *Tourism and Hospitality Marketing Research*, 1(1), 161–180.

شناسایی عوامل کلیدی موثر بر توسعه گردشگری شهری (نمونه موردی کلانشهر اراک)

مسعود صفایی پور^۱، علی میرزایی^۲

۱. نویسنده مسئول، استاد گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران. E: safae_p@scu.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران. E: falih110m@gmail.com

اطلاعات مقاله چکیده

واژگان کلیدی:

آینده پژوهی
گردشگری شهری
تحلیل ساختاری
پیشران های کلیدی
کلانشهر اراک

امروزه نگاه به آینده از پیش بینی صرف فراتر رفته و بر ساختن آینده مطلوب از طریق شناخت عوامل اثرگذار و برنامه ریزی هدفمند تأکید دارد. در این راستا، کلانشهر اراک با وجود برخورداری از ظرفیت های تاریخی، طبیعی و فرهنگی، هنوز نتوانسته جایگاه شایسته ای در نظام گردشگری شهری کشور کسب کند. پژوهش حاضر با هدف شناسایی عوامل کلیدی موثر بر توسعه گردشگری شهری اراک انجام شده است. این پژوهش از نظر هدف، کاربردی و از حیث ماهیت و روش، توصیفی-تحلیلی است. داده های مورد نیاز از طریق مطالعات اسنادی و پیمایش میدانی گردآوری شد. در گام نخست، با بهره گیری از روش بر اساس مرور ادبیات و بررسی مطالعات پیشین، ۳۲ متغیر اثرگذار بر توسعه گردشگری شهری در ابعاد اجتماعی، اقتصادی، زیست محیطی، نهادی-مدیریتی، کالبدی و فناوری شناسایی گردید. سپس با استفاده از روش تحلیل ساختاری و تکنیک تأثیرات متقابل، روابط میان متغیرها ارزیابی و در نرم افزار MICMAC تحلیل شد. نتایج نشان داد که سیستم گردشگری شهری اراک در وضعیت ناپایدار قرار دارد و از میان متغیرهای بررسی شده، ۳۲ عامل و متغیر رتبه بندی شدند. بر اساس نتایج، متغیرهای «توسعه شهری بر اساس موازین شهر سالم و رعایت ضوابط زیست محیطی»، «اقدامات و مدیریت مؤثر دولت محلی و شهرداری ها در سطوح ملی و بین المللی»، «هویت بخشی به سیمای شهر و طراحی مناسب در مکان های طبیعی»، «زیبایی منظر و سبک معماری» و «ساماندهی و بهسازی بافت های فرسوده» بیشترین تأثیرگذاری مستقیم و غیرمستقیم را بر توسعه گردشگری شهری اراک دارند. یافته ها نشان می دهد که عوامل زیست محیطی، مدیریتی و کالبدی مهم ترین پیشران های توسعه گردشگری این شهر محسوب می شوند. نوآوری پژوهش در تمرکز بر شهر صنعتی اراک و ارائه چارچوبی جامع برای شناسایی و اولویت بندی پیشران های توسعه گردشگری شهری با بهره گیری از تحلیل ساختاری است که می تواند مبنایی برای سیاست گذاری و برنامه ریزی آینده نگر در این حوزه باشد.

تاریخ دریافت

۱۴۰۴/۱۰/۱۹

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۵/۰۴/۰۸

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۵/۰۲/۰۱

تاریخ چاپ:

۱۴۰۵/۰۳/۰۱

استناد: صفایی پور، مسعود؛ میرزایی، علی؛ (۱۴۰۵). عنوان مقاله. شناسایی عوامل کلیدی موثر بر توسعه گردشگری شهری (نمونه موردی کلانشهر اراک)، (۸۸)، ۲۴-۱۴۸، ۱۲۷-۱۴۸.

doi <http://doi.org/10.22034/jiga.2026.2049015.1371>

مقدمه و پیشینه

گردشگری پدیده‌ای پیامدی، جزء جدایی ناپذیر جامعه صنعتی و حلقه‌ای مهم در بازار تولید است (صفایی پور و مرادی، ۱۴۰۲). که در سال‌های اخیر، تعداد قابل توجهی از محققان را به خود جذب کرده است (Tzeremes, ۲۰۲۰). و از دیر باز مورد توجه همه تمدن‌های بشری بوده است (ایزدی سعدی و همکاران، ۱۴۰۳). در عصر حاضر، نیز توسعه آن یکی از عوامل مؤثر در گسترش روابط بین‌ملتها به شمار می‌رود (خزایی، ۱۳۹۸) (صفایی پور و مرادی، ۱۴۰۲). که در قیاس با توسعه سایر انواع صنایع، دارای منافع قابل توجه است (مخصوصاً همکاران، ۱۴۰۰). همچنین به منزله ایجاد کننده فرصت‌های شغلی در بخش اقتصادی و ایجاد تعاملات اجتماعی فرهنگی مطرح می‌شود (خزایی، ۱۳۹۸) و می‌تواند باعث تحولاتی از لحاظ اقتصادی - اجتماعی در یک جامعه شود (عسکری زاد ماسوله و همکاران، ۱۴۰۲). به عنوان یکی از ابزارهای مهم توسعه در جهان به خصوص در کشورهای در حال توسعه بوده (بهرزادی و همکاران، ۱۳۹۷) و می‌تواند در اقتصاد هر کشور سهم به‌سزایی ایفا کند لذا از آن به گذرگاه توسعه یاد می‌شود (صفایی پور و همکاران، ۱۴۰۰).

بر اساس پیش‌بینی‌ها، تا سال ۲۰۳۰ تعداد گردشگران بین‌المللی به حدود ۱.۹ میلیارد نفر و میزان هزینه‌کرد آنان به ۲ تریلیون دلار خواهد رسید (صفایی پور و مرادی، ۱۴۰۲). در نتیجه، بسیاری از کشورهای در حال توسعه گردشگری را به عنوان ابزاری مؤثر برای توسعه اقتصادی، افزایش اشتغال، ارتقای سطح درآمد و کاهش مشکلات نظیر بیکاری و کمبود درآمد‌های ارزی مورد توجه قرار داده‌اند (صفایی پور و جعفری، ۱۴۰۰) (زنده‌بودی و همکاران، ۱۴۰۲). همچنین صنعت گردشگری طی دهه‌های اخیر به یکی از صنایع پیشرو جهان تبدیل شده و با سهم قابل توجه در تولید ناخالص داخلی، به عنوان محرک رشد و توسعه اقتصادی شناخته می‌شود (Kang et al., 2022) (Al Abri et al., 2023) (صفایی پور و همکاران، ۱۴۰۰)

با گسترش پدیده شهرنشینی به همراه افزایش درآمدهای عمومی و نیز تغییرات سبک زندگی مردم، انگیزه مسافرت و افزایش اهمیت اوقات فراغت برای تأمین احتیاجات روحی انسان به امری ضروری مبدل شد (زنده‌بودی و همکاران، ۱۴۰۲). رقابت رو به رشد بین شهرها در جهانی، در حال جهانی شدن، شهرها را به طور فزاینده‌ای وادار می‌کند تا برای متمایز کردن خود در یک بازار شلوغ گردشگری، در نقاط مختلف خود خلاق باشند (Richards, 2014). لذا در زمان‌های اخیر، گردشگری با توجه به پتانسیل آن برای به ارمغان آوردن درآمدهای ارزی قابل توجه، ایجاد فرصت‌های شغلی محلی و ارتقای رشد اقتصادی، راهی مناسب برای توسعه پایدار شهری در نظر گرفته شده است (Du & Wang, 2023).

جامعه گردشگری موفق، جامعه‌ای است که زیرساخت مؤثر، جاذبه‌های باکیفیت و بسته‌های گردشگری جامع را توسعه داده باشد. در مقابل، جامعه گردشگری ناموفق، علی‌رغم داشتن جاذبه‌های طبیعی و فرهنگی قابل توجه، فاقد بسته‌های جذاب، کسب و کارهای مکمل و تبلیغات مؤثر است و مهم‌تر اینکه زیرساخت‌های اقتصادی، سیاسی و جامعه محور لازم برای حمایت از توسعه گردشگری را ایجاد نکرده است. (Wilson et al., 2001). در بسیاری از کشورهای موفق در این حوزه گردشگری به عنوان یکی از بزرگترین صنایع و بخشی از فعالیت‌های اقتصادی عمده محسوب می‌گردد (سبحانی و همکاران، ۱۴۰۰) و درآمد هنگفتی را نصیب کشورها می‌کند (مخصوصاً همکاران، ۱۴۰۰).

ایران علی‌رغم پتانسیل‌های زیاد، سهم اندکی از درآمدهای حاصل از گردشگری معاصر دارد (صفایی پور و جعفری، ۱۴۰۰). ولی به لحاظ غنی بودن از آثار تاریخی و طبیعی، جزء ده کشور اول گردشگری جهان (سبحانی و همکاران، ۱۴۰۰) و ۵ کشور بالقوه توانمند در زمینه جذب گردشگر خارجی است (کشاورز، ۱۳۹۸). که با توجه به دارا بودن دوازده نوع از هفده نوع شرایط آب و هوایی، هزار و صد اثر تاریخی ثبت شده در فهرست میراث فرهنگی جهان و رتبه شانزدهم در تنوع زبانی و قومی به عنوان عمده‌ترین مقاصد گردشگری محسوب می‌گردد (سبحانی و همکاران، ۱۴۰۰) همچنین به عنوان یکی از کشورهای در حال توسعه که ذخایر نفتی آن در آینده‌ای نه چندان دور به پایان می‌رسد؛ لذا ایجاد یک توسعه همه‌جانبه و پایدار و جایگزینی منابع جدید کسب درآمد به جای منابع نفتی، نیازمند استفاده از تمامی پتانسیلها و قابلیت‌های خود در صنعت گردشگری می‌باشد (کشاورز، ۱۳۹۸).

به عنوان یک مؤلفه حیاتی از توسعه شهری، مقاصد گردشگری شهری به طور فزاینده‌ای با چالش همگن‌سازی تجربه و تشدید رقابت مواجه هستند (Vujko et al., 2025). از این رو، شناسایی عوامل کلیدی مؤثر بر توسعه گردشگری شهری و اولویت‌بندی آنها برای تدوین استراتژی‌های مؤثر ضروری است. مقاصد گردشگری شهری (مانند اراک) با چالش‌های رقابت و همگن‌سازی مواجه هستند (Liu et al., 2026). و شهر اراک با دارا بودن جاذبه‌های تاریخی، فرهنگی، مانند بازار سرپوشیده، حمام چهار فصل، موزه‌ها، صنایع دستی، سوغات، آداب و رسوم خاص، دره گردو و مودر و ... که دارد می‌تواند به عنوان یکی از مقاصد گردشگران مورد توجه قرار گیرد (الهی چورن، ۱۴۰۱). البته هر چند تقریباً ۲۰۰ سال از بنای آن می‌گذرد، اما به دلیل قرار گرفتن در مسیر شمال به جنوب و عبور مسافران از این شهر و همچنین داشتن بناهای تاریخی از دوره قاجار دره‌های زیبای اطراف چون دره گردو و کوه مودر، پارک‌های زیبا، کویر میقان و روستاهای هدف گردشگری در شعاع نزدیک به شهر چون انجدان و هزاوه قابلیت جذب مسافران را در خود دارد. همانطور که کوئنز و میلانو (۲۰۲۴) تأکید می‌کنند، تمرکز صرف بر جنبه‌های اقتصادی گردشگری، پژوهش‌ها را از درک جامع از سیستم گردشگری شهری دور می‌کند. از این رو، پژوهش حاضر با در نظر گرفتن ابعاد شش‌گانه (اجتماعی، اقتصادی، زیست‌محیطی، نهادی-مدیریتی، کالبدی و فناوری) در چارچوب نظری خود، در تلاش است تا از این رویکرد صرفاً اقتصادی فراتر رفته و تصویری جامع‌تر از عوامل کلیدی مؤثر بر توسعه گردشگری شهری اراک ارائه دهد.

هدف این پژوهش شناسایی و اولویت‌بندی پیشران‌های کلیدی مؤثر بر توسعه گردشگری شهری کلانشهر اراک با بهره‌گیری از رویکرد آینده‌پژوهی و تکنیک تحلیل ساختاری (MICMAC) به منظور ارائه چارچوبی جامع برای سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی راهبردی در این حوزه می‌باشد و نقطه قوت این تحقیق نیز این است که راهکارهایی را برای توسعه گردشگری در شهر اراک که تنها حدوداً ۲۰۰ سال از عمر آن می‌گذرد ولی دارای موقعیت مناسب به دلیل قرار گرفتن در گذرگاه ارتباطی ارائه می‌نماید.

با توجه به اهمیت روزافزون گردشگری در توسعه شهری و ضرورت شناخت عوامل مؤثر بر آن، پژوهش‌های متعددی در سطوح ملی و بین‌المللی انجام شده است. مرور این مطالعات ضمن آشکار ساختن روندهای پژوهشی و نتایج حاصل از تحقیقات پیشین، زمینه شناسایی خلأهای علمی موجود و تبیین جایگاه پژوهش حاضر را فراهم می‌سازد. در ادامه، مهم‌ترین پژوهش‌های مرتبط مرور می‌شوند.

کشاورز (۱۳۹۸) با رویکرد آینده‌نگارانه، به شناسایی مهمترین عوامل مؤثر بر وضعیت آینده گردشگری پایدار استان یزد و بررسی میزان و چگونگی این عوامل بر یکدیگر پرداخت. نتایج پژوهش بیانگر این است که حضور بخش خصوصی و سرمایه‌گذاری در طرح‌های گردشگری به عنوان عامل ریشه‌ای دارای بیشترین تأثیر بر توسعه گردشگری در شهر خرم‌آباد بوده و روحیه مهمان‌نوازی، آب و هوا و اقلیم مناسب و طرح‌های گردشگری در رتبه اهمیت پایین قرار دارند. نصر (۱۳۹۸) به شناسایی عوامل کلیدی مؤثر بر گردشگری در کلانشهر شیراز با رویکرد آینده‌پژوهی پرداختند که مشخص شد در مجموع ۸ عامل کلیدی در وضعیت گردشگری شهر شیراز به عنوان عوامل تأثیرگذار شناسایی شدند. همچنین پیشران‌هایی که بیشترین تأثیرگذاری بر توسعه آینده گردشگری شیراز دارند شناسایی شدند.

صفایی پور و همکاران (۱۴۰۰) در پژوهشی با عنوان امکان‌سنجی و مدیریت جاذبه‌های گردشگری با تأکید بر دیدگاه گردشگران (نمونه موردی: شهر برازجان) نتیجه گرفتند که در بیشتر ظرفیت‌های گردشگری شهر برازجان، مقدار محاسبه بیش از حد مبنای است و از لحاظ شرایط طبیعی، مذهبی و تاریخی دارای پتانسیل بالای گردشگری در استان بوشهر است.

مخصوص و همکاران (۱۴۰۰) در پژوهشی با عنوان تبیین مدل توسعه گردشگری با تأکید بر نقش محرک‌های فرهنگی - اجتماعی مطالعه موردی: شهر اراک با هدف تبیین مدلی که روابط و ابعاد تأثیرگذار بر جذب، ماندگاری، وفاداری گردشگران را شناسایی نماید و زمینه ساز توصیه به دیگران و بازدید مجدد را فراهم نماید. نتایجی به دست آوردند که می‌تواند در حوزه پژوهش و اجرای طرح‌های توسعه گردشگری کاربرد داشته باشد.

صفایی پور و مرادی (۱۴۰۲) در تحقیقی با عنوان شناسایی پیشران‌های کلیدی موثر بر آینده توسعه گردشگری مذهبی شهر مهران با استفاده از روش دلفی ۱۱ عامل کلیدی (جذب سرمایه گذار، مدیریت یکپارچه، تحریم‌ها، شرایط آب و هوایی، تورهای گردشگری، رفع موانع قانونی، بخش خصوصی، توسعه اقتصادی، نظارت‌ها، زیست محیطی، موقعیت ژئوپلیتیکی، روادید، شبکه‌های ارتباطی) که بیشترین نقش را در وضعیت آینده توسعه گردشگری مذهبی شهر مهران دارند، انتخاب شدند.

زنده یودی و همکاران (۱۴۰۲) در پژوهشی با عنوان نقش مدیریت شهری در توسعه پایدار گردشگری شهری (مطالعه موردی شهر جم). با هدف نقش مدیریت شهری در توسعه پایدار گردشگری در شهر جم به این نتیجه رسیدند که مدیران نسبت به شهروندان نگاه مثبت تری نسبت به تأثیر مدیریت یکپارچه شهری در دستیابی به توسعه پایدار گردشگری دارند.

اسماعیلی مهیاری و همکاران (۱۴۰۲) در مقاله‌ای با عنوان مروری بر پژوهش‌های گردشگری شهری: شناسایی روندهای آینده. با هدف ارائه تصویری جامع از ادبیات گردشگری شهری، شناسایی روندهای پژوهشی و معرفی موضوعات برجسته به پژوهشگران، به بررسی ۷۰۶ مقاله پرداختند. نتایج نشان داد که موضوعات گردشگری بیش از حد، پایداری، اعیان‌سازی، اقامتگاه‌های فرد به فرد و گردشگری هوشمند از مهم‌ترین روندهای پژوهشی کنونی در گردشگری شهری هستند و البته شکاف‌های پژوهشی متعددی نیز وجود دارد.

رفیعیان و معاون افشاری (۱۴۰۴) در مقاله‌ای با عنوان شناسایی و تحلیل پیشران‌های توسعه پایدار گردشگری شهری، مطالعه موردی: شهر شان‌دیز به این نتیجه رسیدند که تنوع‌بخشی محصولات گردشگری، هماهنگی نهادی، زیرساخت‌های حکمروایی دیجیتال و توانمندسازی بازیگران غیردولتی بیشترین نقش راهبردی را در آینده گردشگری شان‌دیز دارند.

نورمندی‌پور و همکاران (۱۴۰۴) در پژوهشی با عنوان شناسایی و تحلیل آینده پژوهانه زیرساخت‌ها در تحقق مقاصد گردشگری هوشمند در ایران با استفاده از روش تحلیل مضمون و تکنیک تحلیل تأثیرات متقابل (MICMAC)، ۱۵ زیرساخت کلیدی را در دو بعد فیزیکی و دیجیتال شناسایی کردند. نتایج نشان داد سخت‌افزارهای فناوری اطلاعات و ارتباطات، اینترنت در دسترس و امنیت دیجیتال پیشران‌های اصلی تحقق گردشگری هوشمند در ایران هستند. این پژوهش با ارائه مدلی یکپارچه، مسیر روشنی برای طراحی و پیاده‌سازی استراتژی‌های هوشمندسازی مقاصد گردشگری فراهم می‌کند.

ترزمس^۱ (۲۰۲۰) در پژوهشی با عنوان شاخص‌های جهانی شدن و بهره‌وری کل عوامل چگونه بر توسعه گردشگری در کشورهای اروپایی تأثیر می‌گذارد؟ به بررسی ارتباط بین جهانی شدن، بهره‌وری و توسعه گردشگری پرداخت. وی با تحلیل داده‌های ۲۵ کشور اروپایی در بازه زمانی ۱۹۹۵ تا ۲۰۱۶ نشان داد که جهانی شدن و بهره‌وری کل عوامل، تأثیر مثبت و معناداری بر توسعه گردشگری دارند. به‌ویژه، افزایش جهانی شدن اقتصادی و اجتماعی به ترتیب باعث افزایش رشد گردشگری و ارتقای سطح توسعه آن در کشورهای اروپایی می‌شود.

کانگ^۲ و همکاران (۲۰۲۲) در مقاله‌ای با عنوان بررسی تمایز فضایی و عوامل تأثیر توسعه گردشگری: مطالعه موردی دشت‌های مرکزی، چین (۲۰۰۵ تا ۲۰۱۸) پرداختند که بر اساس نتایج، ویژگی‌های تمایز فضایی گردشگری داخلی و گردشگری ورودی مشابه بوده و تراکم فضایی هر دو به طور معنی‌داری محدود شده بود. و عوامل تأثیر در مطالعه تأثیر متفاوتی بر گردشگری داخلی و گردشگری ورودی دارند.

تیان^۳ (۲۰۲۳) در مقاله مطالعه تأثیر آلودگی ناشی از انتشار کربن بر محیط گردشگری شهری به این نتیجه رسید که انتشار کربن محلی در فرآیند توسعه صنعت گردشگری افزایش یافته است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که اگر انتشار کربن در توسعه گردشگری کنترل نشود، چرخه معیوب ایجادشده در محیط اقتصادی گردشگری تشدید شده و دستیابی به توسعه پایدار را دشوار می‌سازد. این مطالعه در پایان راهکارهایی از قبیل تقویت توسعه حمل و نقل

¹ Tzeremes

² Kang

³ Tian

گردشگری، افزایش تبلیغات گردشگری محلی، افزایش تنوع محصولات گردشگری و بهبود سطح خدمات پذیرایی و هتلداری محلی را ارائه می‌دهد.

وویکو^۱ و همکاران (۲۰۲۵) در مقاله‌ای با عنوان «آینده در گردشگری شهری پایدار است: نوآوری‌های فناورانه، سیستم‌های نوظهور حمل‌ونقل و نقش آنها در شکل‌دهی به شهرهای هوشمند» به این نتیجه رسیدند که یکپارچه‌سازی این فناوری‌ها، کارایی و پایداری گردشگری شهری را بهبود می‌بخشد. همچنین این مطالعه با بررسی شهرهای آمستردام، بارسلونا و وین، بینش‌های ارزشمندی برای سیاست‌گذاران به منظور توسعه راهبردهای گردشگری شهری پایدار فراهم می‌آورد.

لی^۲ و همکاران (۲۰۲۶) پنج انگیزه نوع دوستی، خود ارائه‌ای، ابراز عاطفه، لذت‌گرایی و هویت اجتماعی را در اشتراک‌گذاری تجربه گردشگری شهری شناسایی کردند. نتایج نشان داد محیط اجتماعی بر هر پنج انگیزه تأثیر مثبت دارد، در حالی که تأثیر محیط فیزیکی انتخابی‌تر است. همچنین هر سه نوع اشتراک‌گذاری (متن، تصویر+متن، ویدئو) بر تجربه به‌یادماندنی گردشگران تأثیر مثبت داشته است.

کوئنز و میلانو^۳ (۲۰۲۶) در مقاله‌ای با عنوان مطالعات گردشگری شهری: دستور کار پژوهشی فرابخشی به این نتیجه رسیدند که گردشگری شهری در گذشته جدا از مطالعات شهری و بیشتر به‌عنوان یک عامل بیرونی و اقتصادی در نظر گرفته می‌شد. اما در رویکردهای جدید، به‌ویژه با توجه به مفهوم گردشگری‌زدگی شهری و وابستگی به اقتصاد بازدیدکنندگان، گردشگری به‌عنوان بخشی جدایی‌ناپذیر از تحولات شهر شناخته می‌شود. همچنین نتیجه می‌گیرد که تحلیل گردشگری شهری نیازمند رویکردهای فرارشته‌ای و ترکیب حوزه‌هایی مانند مطالعات شهری و گردشگری است. نوآوری اصلی این پژوهش، تمرکز بر شناسایی و اولویت‌بندی پیشران‌های توسعه گردشگری در شهری صنعتی با قدمت کم (کلانشهر اراک) با استفاده از رویکرد سیستمی و تحلیل ساختاری (MICMAC) در ابعاد شش‌گانه است. بررسی مطالعات پیشین نشان می‌دهد که بیشتر پژوهش‌ها بر ابعاد منفرد توسعه گردشگری نظیر عوامل اقتصادی، مدیریتی، فرهنگی یا فناوری تمرکز داشته‌اند. همچنین پژوهش‌های آینده‌پژوهانه در حوزه گردشگری شهری اراک بسیار محدود است. از سوی دیگر، مطالعه‌ای که با رویکرد سیستمی و بهره‌گیری از تحلیل ساختاری MICMAC به شناسایی و اولویت‌بندی همزمان پیشران‌های اجتماعی، اقتصادی، زیست‌محیطی، مدیریتی، کالبدی و فناورانه توسعه گردشگری شهری اراک پردازد، مشاهده نشد؛ بنابراین پژوهش حاضر درصدد پر کردن این خلأ علمی است.

مبانی نظری

گردشگری

اخیراً در دهه‌های کنونی اهمیت گردشگری در سطح بین‌المللی از نظر تعداد گردشگران و هم درآمد ارزی به طور بی‌سابقه‌ای در حال افزایش می‌باشد (نصر، ۱۳۹۸) کشورهای توسعه یافته اهمیت زیادی به گردشگری و توسعه آن می‌دهند (Thuyet, 2023). اروپا پربازدیدترین مقصد در جهان است که صنعت گردشگری در آن به عنوان منبع مهم درآمد، اشتغال و رشد اقتصادی در اولویت قرار دارد و در تولید ناخالص داخلی اروپا در سال ۲۰۱۸ تقریباً ۴۴۱.۱ میلیارد یورو با ۱۰.۱٪ به اقتصاد اتحادیه اروپا کمک کرده است (Tzeremes, 2020).

گردشگری برای هر مکان و اجتماعی مطلوب و شایسته نیست (صفایی پور و همکاران، ۱۴۰۰)، این صنعت چون با فراهم کردن یک محیط گردشگری باکیفیت برای گردشگران توسعه می‌یابد (Tian, 2023) برای مکان‌هایی که دارای منابع و قابلیت‌های کافی برای گردشگری بازارهای بالقوه برای جذب گردشگران، نیروی انسانی و سرمایه‌گذاری کافی برای حمایت بخش گردشگری و پشتوانه دولتی و خصوصی نسبت به منطقه را دارا هستند مناسب می‌باشد (صفایی پور و همکاران، ۱۴۰۰).

¹ Vujko

² Liu

³ Koens & Milano

توسعه گردشگری تحت تأثیر عوامل بی شماری است که توجه دانشمندان را به خود جلب کرده است (ایزدی سعدی و همکاران، ۱۴۰۳) که اگر با برنامه‌ریزی شهری جامع و توسعه زیرساخت‌های متناسب با نیازهای ساکنان و گردشگران باشد (Vujko et al., 2025). از یک سو می‌تواند آثار و منافع مثبت اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و حتی زیست محیطی در جامعه گردشگری پذیر و از سوی دیگر آثار منفی در ابعاد مختلف به خصوص در بعد زیست محیطی به دنبال داشته باشد (زنده بودی و همکاران، ۱۴۰۲). مثلاً گردشگران به ناچار در طول فرآیند تفریح خود، آلودگی کربنی شامل غذا، اقامت، حمل‌ونقل، پسماند و غیره را به محیط وارد می‌کنند (Tian, 2023). لذا توسعه گردشگری فرایند پیچیده‌ای مشتمل بر عوامل توسعه بین‌المللی، ملی و گروه‌های درگیر با سیاست‌های دولت، برنامه ریزی و قانون‌گذاری می‌باشد (کشاورز، ۱۳۹۸) و نیازمند همکاری همه ذینفعان است (Wilson et al., 2001) (Kang et al., 2022). توسط عوامل تأثیرگذار متعدد هدایت می‌شود (Kang et al., 2022) که برنامه ریزی خوب برای توسعه و ترویج گردشگری می‌تواند به توسعه و حمایت از مشاغل محلی مرتبط با گردشگری کمک کند و در استراتژی کلی اقتصادی جامعه ادغام شود (Wilson et al., 2001).

تاکنون گردشگری همواره در حال رشد و و تنوع بوده است (نورمندی پور، همکاران، ۱۴۰۵). این صنعت از سال ۱۹۵۰ دچار تحول عظیمی گردید، به صورتی که آن را می‌توان انقلاب گردشگری نامید (نصر، ۱۳۹۸) از دهه ۱۹۶۰ توجه به گردشگری پایدار که روند آن تا دهه ۱۹۷۰ نیز ادامه داشت، با شناسایی تاثیر بالقوه گردشگری انبوه و توجه به تاثیر فعالیت گردشگری بر اقتصاد، محیط زیست و فرهنگ نقاط توریستی در مناطق میزبان آغاز شد (الهی چورن، ۱۴۰۱) در سال ۲۰۱۹ رشد ۳/۵ درصدی را تجربه کرد که برای نهمین سال متوالی از اقتصاد جهانی (۲/۵ درصد) پیشی گرفت و ۸/۹ تریلیون دلار تولید کرد که ۱۰/۳ درصد به تولید ناخالص داخلی جهانی اضافه (Al Abri et al., 2023) و ۱۰/۲ درصد از اشتغال را ایجاد کرد (Juan & Alcal, 2023).

رشد اقتصادی از طریق گردشگری ابزاری برای بهبود توسعه اقتصادی در نظر گرفته می‌شود (Juan & Alcal, 2023) در شرایط عادی، محیط گردشگری با کیفیت، گردشگران و صنایعی مانند حمل‌ونقل و اقامت که به گردشگران خدمات ارائه می‌دهند را جذب خواهد کرد (Tian, 2023). و فرصت‌های جدیدی را برای صنعت در زمینه‌های مختلف ایجاد می‌کند و مشاغل می‌توانند از طریق توسعه روابط نزدیک با امکانات توریستی از فعالیت گردشگری بهره‌مند شوند. مثلاً می‌توان از غذاهای محلی به عنوان بخشی از منوی ویژه گردشگری در یک محل استفاده کرد (Hasanaj et al., 2022). بنابراین گردشگری تاثیر اقتصادی قابل توجهی بر رشد اقتصادی دارد (Juan & Alcal, 2023). و عواملی چون سطح اقتصاد منطقه‌ای، جاذبه‌های گردشگری، محل اقامت، سطح خدمات گردشگری و زیرساخت‌های شهری تأثیر قابل توجهی بر توسعه گردشگری منطقه‌ای دارند (Kang et al., 2022). همچنین علاوه بر کمک به رشد اقتصاد، توانایی رشد اقتصادی ناشی از گردشگری برای تأثیرگذاری بر پیشرفت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جامعه، با بهبود کیفیت زندگی جمعیت است (Juan & Alcal, 2023).

گردشگری شهری

شهرها حافظه تاریخی بشریت هستند، که توسعه؛ و بسیاری از رخدادهای مهم هر کشوری در آن‌ها اتفاق افتاده است (صفایی پور و همکاران، ۱۴۰۰). توانایی درک شده گردشگری در کمک به شهرها برای مقابله با بحران‌های اقتصادی در سایر بخش‌ها منجر به رقابت بین شهرها برای جذب گردشگری و معرفی سیاست‌های تهاجمی برای جذاب‌تر کردن شهرها برای بازدیدکنندگان شد (Koens & Milano, 2026) همچنین امروزه آثار تمدنی برجای مانده در شهرها به عنوان یکی از اصلی‌ترین جاذبه‌های گردشگری (صفایی پور و همکاران، ۱۴۰۰)، افزایش دسترسی و ظهور خدمات اجاره کوتاه‌مدت (Koens & Milano, 2026)، مراکز اقامتی، امکانات گردشگری و داشتن طیف وسیعی از جاذبه‌ها (اسماعیلی مهیاری و همکاران، ۱۴۰۲) موجب گردید شهرها یکی از پر بیننده‌ترین مقاصد گردشگری جهان به شمار می‌آیند که هر ساله پذیرای میلیون‌ها نفر گردشگر هستند (زنده بودی و همکاران، ۱۴۰۲). بنابراین گردشگری بخش مهمی از احیای خلاق شهرها بوده است (Richards, 2014)

گردشگری شهری شامل بازدید و اقامت در شهرها برای بازدید از نقاط دیدنی، موزه‌ها و سایر جاذبه‌ها است (Cui, 2025). آن بخش از گذران اوقات فراغت است که در حوزه سکونت گاه شهروندان و در فضای شهری تحقق پیدا می‌کند (باوری و همکاران، ۱۳۹۷). با افزایش مدت اقامت و تحریک مصرف جانبی، اثرات سرریزی ایجاد می‌کنند که به شکل‌گیری تصویر شهری، ایجاد اشتغال و تجمع صنایع مرتبط کمک می‌کند (Liu et al., 2026).

در میان انواع مختلف گردشگری، گردشگری شهری به عنوان دستور کار مطالعاتی در دهه ۱۹۸۰ مطرح شد (نصر، ۱۳۹۸). که از آن زمان فضاهای شهری و شهرها نقش پیشروی خود را در زمینه گردشگری بین‌المللی معاصر آغاز کرده‌اند (Koens & Milano, 2026). در این دهه، اهمیت گردشگری شهری با تبدیل شدن شهرها به عنوان مقاصد مهم گردشگری آشکار شد (نصر، ۱۳۹۸). ولی رونق و رشد چشمگیر گردشگری شهری از اواخر دهه ۱۹۹۰ اتفاق افتاده است. حرکت هر چه بیشتر به سمت شهرنشینی در کشورهای در حال توسعه از عواملی بوده که گردشگری متمرکز بر مقاصد شهری را به یکی از اشکال مهم گردشگری تبدیل کرده و به رشد آن کمک کرده است (اسماعیلی مهیاری و همکاران، ۱۴۰۲). در دهه‌های اخیر نیز، به ویژه از اواخر قرن بیستم، گردشگری شهری به عنوان نوعی فعالیت تفریحی و اقتصادی در جامعه مدرن اهمیت فزاینده‌ای یافته است (Cui, 2025). دوره ای که نوآوری‌های فناورانه در آن گردشگری شهری پایدار را به طور قابل توجهی متحول کرده است (Vujko et al., 2025).

در کنار این جایگاه شهرها به عنوان مکان‌های عجیب و غریب در صنعت سرگرمی، ظهور گردشگری خلاق و مداخلات مکان‌سازی شهری که گردشگران و مردم محلی را گرد هم می‌آورد، به رشد نسبتاً بی‌مانع گردشگری منجر شد (Koens & Milano, 2026). آنها دارای جاذبه‌های متنوع و بزرگی از قبیل موزه‌ها، بناهای یادبود، تئاترها، استادیوم‌های ورزشی، پارک‌ها، شهربازی، مراکز خرید و مناطقی که معماری تاریخی و مکان‌هایی مربوط به حوادث مهم با افراد مشهور را دارند (خزایی، ۱۳۹۸). همچنین گردشگری شهری با افزایش مدت اقامت و تحریک مصرف جانبی، اثرات سرریزی ایجاد می‌کند که به شکل‌گیری تصویر شهری، ایجاد اشتغال و تجمع صنایع مرتبط کمک می‌نماید (Vujko et al., 2025).

توسعه گردشگری شهری و منطقه‌ای، به ویژه در شهرهایی با ظرفیت‌های طبیعی، فرهنگی و اقلیمی متنوع، نیازمند شناخت دقیق محرک‌ها و نظریه‌های بنیادی در حوزه گردشگری است (رفیعیان و معاون افشاری، ۱۴۰۴). بر اساس نظریه پیچیدگی^۱، گردشگری شهری یک سیستم پویا و غیرخطی است که رویکردهای ساده و تقلیل‌گرایانه برای تحلیل آن کافی نیست. به همین دلیل، پژوهش‌های معاصر بر ضرورت رویکردهای سیستمی و تطبیقی تأکید دارند که در آن گردشگری شهری به عنوان پدیده‌ای به هم پیوسته با طراحی شهری، برنامه‌ریزی شهری و اقتصاد سیاسی شهرها در نظر گرفته می‌شود (Koens & Milano, 2026). همچنین نظریه فشار - کشش^۲، مدل چرخه عمر مقصد گردشگری^۳، نظریه انگیزه‌های سفر^۴، نظریه تبادل اجتماعی^۵ و گردشگری پایدار^۶، چارچوبی مفهومی برای تحلیل روابط پیچیده میان گردشگران، جوامع میزبان و محیط ارائه می‌کنند (رفیعیان و معاون افشاری، ۱۴۰۴). البته به این نظریه‌ها باید نظریه محرک-ارگانیزم-رفتار-پیامد^۷ (SOBC) هم اضافه کنیم (Liu et al., 2026).

¹ Complexity Theory

² Push-Pull Theory

³ Tourism Area Life Cycle – TALC

⁴ Travel Motivation Theory

⁵ Social Exchange Theory - SET

⁶ Sustainable Tourism Theory

⁷ Stimulus-Organism-Behavior-Consequence

جدول ۱. نظریه‌ها و مدل‌های مرتبط با توسعه گردشگری شهری

ردیف	نظریه	منبع	توضیح مختصر	کاربرد در گردشگری شهری
۱	نظریه پیچیدگی	(Koens & Milano, 2026)	گردشگری شهری به‌عنوان سیستمی پویا، چندبعدی و غیرخطی در نظر گرفته می‌شود که اجزای آن از طریق تعاملات پیچیده بر یکدیگر اثر می‌گذارند.	تحلیل روابط متقابل و غیرخطی عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری و شناسایی پیشران‌های کلیدی تحول مقاصد شهری
۲	نظریه فشار-کشش	(رفعیان و معاون افشاری، ۱۴۰۴)	انگیزه‌های سفر دو دسته هستند: عوامل فشار (نیازهای درونی گردشگر) و عوامل کشش (جاذبه‌های مقصد)	شناسایی عوامل مؤثر بر انتخاب مقصد و انگیزه‌های سفر گردشگران شهری
۳	مدل چرخه حیات مقصد گردشگری (TALC)	(رفعیان و معاون افشاری، ۱۴۰۴)	هر مقصد گردشگری مراحل اکتشاف، مشارکت، توسعه، تثبیت، رکود و در نهایت تجدید حیات یا افول را طی می‌کند.	برنامه‌ریزی راهبردی برای مقاصد گردشگری شهری در مراحل مختلف توسعه
۴	نظریه انگیزه‌های سفر	(رفعیان و معاون افشاری، ۱۴۰۴)	سفرهای گردشگری بر اساس انگیزه‌های درونی (فرار، استراحت، ماجراجویی، خودشکوفایی) شکل می‌گیرد	شناسایی نیازها و خواسته‌های گردشگران شهری برای طراحی تجربیات مناسب
۵	نظریه تبادل اجتماعی	(رفعیان و معاون افشاری، ۱۴۰۴)	روابط بین گردشگران و جوامع میزبان بر اساس محاسبه منافع و هزینه‌های متقابل شکل می‌گیرد	تحلیل نگرش ساکنان محلی نسبت به توسعه گردشگری و حمایت یا مقاومت آنها
۶	نظریه گردشگری پایدار	(رفعیان و معاون افشاری، ۱۴۰۴)	توسعه گردشگری باید تعادل بین ابعاد اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی و زیست‌محیطی را حفظ کند	ارزیابی اثرات بلندمدت توسعه گردشگری بر مقاصد شهری و ارائه راهکارهای پایدار
۷	مدل محرک-ارگانیزم-رفتار-پیماد (SOBC)	(Liu et al., 2026)	محرک خارجی (S) حالت‌های درونی (O) را شکل می‌دهد، سپس رفتار (B) را هدایت کرده و پیامدهایی (C) به بار می‌آورد	تحلیل تأثیر محرک‌های مقصد بر انگیزه‌ها و رفتار گردشگران و بررسی پیامدهای حاصل از توسعه گردشگری شهری.
۸	نظریه برنامه‌ریزی سناریویی و آینده‌پژوهی	(Postma et al., 2024)	این نظریه بر شناسایی پیشران‌ها، عدم قطعیت‌های کلیدی و تدوین سناریوهای بدیل به‌منظور بررسی آینده‌های محتمل، ممکن و مطلوب تأکید دارد.	شناسایی پیشران‌های کلیدی توسعه گردشگری شهری، تحلیل آینده‌های جایگزین و پشتیبانی از تصمیم‌گیری راهبردی در شرایط عدم قطعیت.

روش پژوهش

پژوهش حاضر به لحاظ هدف، کاربردی، توسعه‌ای و بر اساس ماهیت و روش، توصیفی - تحلیلی و متکی بر روش‌های آینده‌پژوهی با به‌کارگیری مدل‌های کمی و کیفی است. در این پژوهش ابتدا با دیدی سیستماتیک و ساختاری به‌مرور ادبیات نظری با استفاده از روش گردآوری اطلاعات اسنادی و کتابخانه‌ای در حوزه عوامل تأثیرگذار در گردشگری شهری، پرداخته‌شده، سپس بر پایه مبانی نظری حاصل‌شده و شاخص‌ها و متغیرهای اثرگذار مرتبط با گردشگری شهری، ابعاد شش‌گانه (اجتماعی، اقتصادی، زیست‌محیطی، نهادی - مدیریتی، کالبدی، فناوری) استخراج گردید. در مرحله دوم با استفاده از تکنیک تأثیرات متقابل (روش تحلیل ساختاری) امتیازدهی انجام و در محیط نرم‌افزار میک‌مک مورد تحلیل قرار گرفت و در نهایت عوامل پیشران و کلیدی گردشگری شهری با توجه به تأثیرگذاری و تأثیرپذیری مستقیم انتخاب شد.

جدول (۲). متغیرهای پژوهش

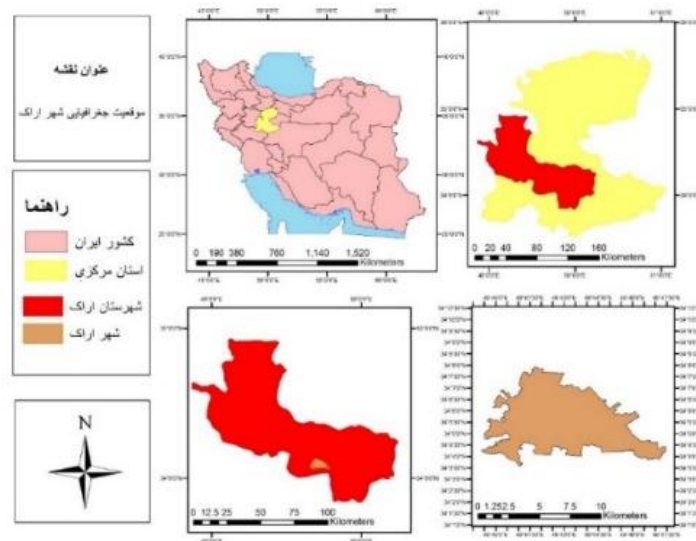
ردیف	شاخص	ردیف	متغیر	منبع
۱	اجتماعی	۱	افزایش تعامل و ارتباط مردم با گردشگر	(Hasanaj et al., 2022)
		۲	جشنواره‌ها و رخدادهای خاص و برپایی نمایشگاه‌های بین‌المللی، ملی و منطقه‌ای	(بهزادی و همکاران، ۱۳۹۷)
		۳	ظرفیت اجتماعی جامعه محلی در جذب گردشگر	(Hasanaj et al., 2022)
		۴	سنت‌ها	(بهزادی و همکاران، ۱۳۹۷)
		۵	مراکز مذهب	(ملک زاده و همکاران، ۱۳۹۵)
		۶	سطح اقتصاد	(Hasanaj et al., ۲۰۲۲)
۲	اقتصادی	۷	بودجه گردشگری، هدفمند کردن تخصیص اعتبارات توسعه توریسم بر اساس پتانسیل‌های اولویت‌دار	(Wilson et al., 2001)
		۸	نرخ کالا	(بهزادی و همکاران، ۱۳۹۷)
		۹	رقابت با سایر بخش‌های اقتصادی در جذب سرمایه	(بهزادی و همکاران، ۱۳۹۷)
		۱۰	مشارکت	(Thuyet, 2023)
۳	زیست محیطی	۱۱	سرمایه‌گذاری در حفاظت و استفاده تفریحی از منابع طبیعی	(Vorobievskaya et al., ۲۰۲۳)
		۱۲	مدیریت پسماندهای شهری و گردشگری	(Wilson et al., ۲۰۰۱)
		۱۳	آلودگی	(صید بیگی و همکاران، ۱۴۰۱)
		۱۴	کنترل آلودگی هوا و ارتقاء بهداشت محیطی	(ملک زاده و همکاران، ۱۳۹۵)
		۱۵	توسعه شهری بر اساس موازین شهر سالم و رعایت ضوابط زیست محیطی	(صید بیگی و همکاران، ۱۴۰۱)
		۱۶	ملاک زاده و همکاران، ۱۳۹۵	
۴	مدیریتی	۱۷	اقدامات و مدیریت مؤثر دولت محلی و شهرداری در سطح ملی و فراملی	(Wilson et al., 2001)
		۱۸	برنامه ریز	(بهزادی و همکاران، ۱۳۹۷)
		۱۹	کارآفرینی	(Wilson et al., 2001)
		۲۰	برند سازی	(Thuyet, 2023)
		۲۱	طرح جامع گردشگری منطقه و وجود برنامه‌ریزی بلند مدت و کوتاه مدت	(بهزادی و همکاران، ۱۳۹۷)
		۲۲	میزان هماهنگی و مشارکت بین سازمان‌های مسئول	(صید بیگی و همکاران، ۱۴۰۱)
۵	کالبدی	۲۳	هویت بخشی	(صید بیگی و همکاران، ۱۴۰۱)
		۲۴	امکانات	(بهزادی و همکاران، ۱۳۹۷)
		۲۵	توزیع متعادل و بهینه امکانات و تسهیلات در فضای گردشگری منطقه (پهنه بندی خدمات و تعیین مسیرهای ویژه)	(کشاوری، ۱۳۹۸)
		۲۶	حمل و نقل	(Kang et al., 2022)
		۲۷	زیبایی فضا	(بهزادی و همکاران، ۱۳۹۷)
		۲۸	جاذبه	(Wilson et al., 2001)
۶	کالبدی	۲۹	توسعه جاذبه‌های شهری نظیر کتجینه‌ها، موزه‌ها، نگارخانه‌ها، مراکز تفریحی و گردشگری	(صید بیگی و همکاران، ۱۴۰۱)
		۳۰	بهسازی	(ملک زاده و همکاران، ۱۳۹۵)
۳۱	اقامتی	(Wilson et al., 2001)		

۶	۲۸	جی آی اس	به کارگیری سیستم اطلاعات جغرافیایی GIS	(صید بیگی و همکاران، ۱۴۰۱)
	۲۹	هوشمند	هوشمندسازی مدیریت و خدمات گردشگری	(صید بیگی و همکاران، ۱۴۰۱)
	۳۰	سایت	تعداد سایت‌های اینترنتی اطلاع رسانی درباره گردشگری	(صید بیگی و همکاران، ۱۴۰۱)
	۳۱	سامانه	سامانه‌های هوشمند اطلاع‌رسانی و راهنمای گردشگران	(صید بیگی و همکاران، ۱۴۰۱)
	۳۲	الکترونیک	توسعه زیرساخت‌های الکترونیک شهری	(صید بیگی و همکاران، ۱۴۰۱)

نقشه

محدوده مورد مطالعه

شهر اراک در مقایسه با شهرهای دیگر از قدمت زیادی برخوردار نمی باشد. هسته اولیه شهر در سال ۱۱۸۷ هجری شمسی به دستور فتحعلی شاه قاجار و توسط یوسف خان گرجی در مختصات جغرافیایی ۳۴ درجه و ۵ دقیقه عرض شمالی و ۴۹ درجه و ۴۲ دقیقه طول شرقی و ارتفاع ۱۷۵۵ متر از سطح آب های آزاد با شیب عمومی به سمت شمال شرقی (دریاچه میقان) بنا شده است. شهر در دشتی نسبتا هموار از حوالی ارتفاعات نظم آباد و دره گردو در جنوب و ارتفاعات کوه دم زرد و کوه مودر و کوه مستوفی در غرب آغاز و تا دشت منتهی به تالاب میقان در شمال شرقی در اقلیمی نیمه خشک گسترش و امتداد یافته است. آب و هوای اراک را در بیشتر منابع، شهری با بارندگی قابل توجه در زمستان بیان کرده اند، که برای عمده شهرهای ایران صادق است اما بر اساس آمارهای جدید، بارندگی‌های اراک تغییرات قابل توجهی داشته و شکل و زمان بارش تغییر یافته است. دوره ی سرما کوتاه‌تر شده و بهار زودتر از موعد تقویمی خود فرا می رسد و تابستان طبیعی از از ماه سوم بهار تقویمی قابل مشاهده است. روزهای یخبندان از ۶۵ تا ۱۲۰ روز در سال های مختلف در این شهر متغیر بوده است که طبق آمار هواشناسی در سال ۹۵، ۹۲ روز بوده است و میزان بارندگی در سال های مختلف ۲۳۰ تا ۶۳۸ میلی‌متر متغیر بوده است و در سال ۹۵، ۳۷۳/۲ میلیمتر برآورد شده است.

شکل (۱). نقشه موقعیت جغرافیایی شهر اراک

منبع: (فرمانداری شهرستان اراک، ۱۴۰۳؛ ترسیم: نگارندگان)

در مرحله اول پیاده‌سازی مدل، در پژوهش حاضر تمامی ۳۲ عامل موثر بر توسعه گردشگری شهری وارد نرم افزار شده و برای هر یک نشانگر کوتاه انتخاب شد. بر اساس روش بر اساس مرور ادبیات و بررسی مطالعات پیشین و جستجو در منابع، ۳۲ متغیر در شش بعد به عنوان مهمترین عوامل موثر بر توسعه گردشگری شهر اراک مشخص و انتخاب شد. سپس این عوامل بر اساس روش تحلیل ساختاری توسط نرم افزار *MICMAC* جهت استخراج عوامل اصلی تأثیرگذار بر وضعیت آینده محیط مورد مطالعه بکار گرفته شد. بر اساس تعداد متغیرها ابعاد ماتریس ۳۲*۳۲ می باشد با قرار دادن این عوامل در یک ماتریس ۳۲*۳۲ تأثیر هر کدام از این عوامل بر یکدیگر توسط وزن‌دهی به عوامل از صفر تا ۳ مشخص گردید. تمامی عوامل دخیل در توسعه گردشگری شهری، مانند سیستمی با عناصر در هم تنیده، و به صورت یک ساختار، در نظر گرفته شد، و ارتباطات این عوامل با هم مورد سنجش قرار گرفته تا عوامل برتر و مهم تر که تأثیرگذاری بیشتری داشته استخراج گرد

جدول ۳. ماتریس اثرات مستقیم *MDI*

الکترونیک : 32	سامانه : 31	سایت : 30	فروشگاه : 29	جی ای اس : 28	المانی : 27	هوشمند : 26	فصلی فضا : 24	حمل و نقل : 23	امکانات : 22	هویت بخشی : 21	سازمانها : 20	طرح جامع : 19	برند سازی : 18	کار افرین : 17	روانشناسی : 16	طراحی و اجرا : 15	سلامت : 14	الژنیک : 13	هسته : 12	مطابق : 11	شارکت : 10	رقابت : 9	نوع کالا : 8	ویجه : 7	سایح انحصاری : 6	مراکز مذهبی : 5	سخت ها : 4	لرزه های زمین : 3	هشامه : 2	کامل : 1	
تعمیرات	0	3	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
جشنواره	3	0	3	3	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
طرفیت اجتم	1	3	0	3	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
سنت ها	3	3	3	0	1	2	1	2	3	2	0	1	2	1	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
مراکز مذهبی	2	3	1	2	0	1	3	1	1	0	0	0	0	1	1	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
صفح اقتصاد	2	2	1	1	1	0	3	2	1	3	1	1	1	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
بودجه	1	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
نوع کالا	3	3	3	2	1	3	3	0	3	3	1	1	1	3	1	2	1	3	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
رقابت	0	2	2	1	2	0	3	3	0	3	2	0	1	1	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
مشارکت	2	3	3	3	1	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
منابع	1	1	1	1	0	2	3	1	1	1	0	3	3	2	2	3	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
پیمانند	2	1	2	1	0	3	2	2	1	3	1	0	2	3	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
الژنیک	2	1	1	2	1	3	1	2	1	2	2	3	0	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	3	2	1	0	0	3
سلامت	2	2	2	3	3	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
ملي و فرا	3	3	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
برندنام ریز	3	3	3	3	2	3	1	1	2	0	1	1	1	1	1	0	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
کار افرین	3	2	2	3	1	3	3	2	1	3	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
برند سازی	1	3	3	3	1	3	3	3	1	2	1	0	1	2	3	3	0	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
طرح جامع	2	2	1	1	3	3	3	1	1	3	0	1	1	1	1	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
سازمانها	1	1	1	0	2	1	1	1	3	1	1	1	0	1	1	1	2	2	1	2	2	1	2	2	1	0	2	1	1	1	1
هویت بخشی	3	2	3	3	3	2	3	2	2	3	1	2	2	2	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
امکانات	1	1	1	1	2	1	3	2	3	3	2	1	1	3	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
حمل و نقل	3	3	3	2	2	3	2	2	1	1	1	1	1	3	2	3	1	2	2	1	3	3	0	2	2	2	2	2	1	1	1
زیبایی فضا	3	2	3	3	2	2	3	1	1	3	1	1	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
چالانه	2	2	3	3	3	1	3	2	1	0	0	0	1	3	2	1	1	3	1	1	3	1	1	3	1	0	3	0	3	2	3
بیسازی	3	1	3	2	2	3	3	1	3	3	1	1	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
المانی	3	2	3	1	1	1	1	1	3	3	0	1	1	1	2	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
جی ای اس	2	1	2	1	2	2	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
هوشمند	1	2	2	1	1	1	2	1	2	2	1	1	2	0	1	2	2	3	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
سایت	2	3	1	3	1	1	0	2	2	1	1	1	1	2	2	1	2	3	2	2	1	1	0	1	2	1	1	3	2	1	0
سامانه	2	1	2	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1	2	2	1	1	2	1	1	3	1	1	2	1	1	3
الکترونیک	2	1	2	3	2	1	2	1	3	2	0	2	0	3	2	1	3	1	1	2	1	2	1	2	1	0	1	2	1	1	2

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۳

طبق تحلیل‌های اولیه در زمینه ویژگی‌های ماتریس *MDI* مشخص گردید که تعداد تکرارها به پیشنهاد نرم‌افزار ۲ بار در نظر گرفته شده است و درجه پرشدگی ماتریس *MDI* با ۱۳/۹۰ درصد نشان از ضریب بالای تأثیرگذاری متغیرها بر یکدیگر است. از مجموع ۹۲۳ رابطه قابل ارزیابی در این ماتریس، ۳۸۰ رابطه عدد ۱ (تأثیر ضعیف)، ۲۷۴ رابطه عدد ۲ (تأثیر متوسط) و ۲۶۹ رابطه عدد ۳ (تأثیر زیاد) بوده است. لازم به ذکر است در ماتریس مذکور ۱۰۱ رابطه عدد صفر (عدم وجود تأثیر) را در بر گرفته است.

جدول ۴. ویژگی‌های اثر مستقیم (*MDI*)

شاخص	اندازه ماتریس	تعداد تکرار	تأثیر اندک (یک)	تأثیر متوسط (دو)	تأثیر زیاد (سه)	بدون تأثیر (صفر)	میزان پر شدگی
مقدار	۳۲*۳۲	۲	۳۸۰	۲۷۴	۲۶۹	۱۰۱	۹۰/۱۳٪

منبع: نگارندگان

سپس بر اساس نتایج مستخرج میزان تأثیر هر یک از عوامل بر سایر عوامل توسعه سنجیده شده است. به بیان دیگر ماتریس اثرات متقاطع تشکیل شده است. انواع شدت و میزان تأثیر در این الگو در چهار گروه بدون تأثیر (عدد صفر)، تأثیر ضعیف (عدد یک)، تأثیر متوسط (عدد دو) و تأثیر زیاد (عدد سه) میباشد. در تشکیل ماتریس نهایی قدرمطلق میانگین مدنظر قرار گرفته است.

جدول ۵. میزان تأثیرات مستقیم و غیر مستقیم متغیرها بر یکدیگر

ردیف	نام کوتاه	متغیر	اثرات مستقیم		اثرات غیر مستقیم	
			تأثیر گذاری	تأثیر پذیری	تأثیر گذاری	تأثیر پذیری
1	تعامل	افزایش تعامل و ارتباط مردم با گردشگر	40	64	118570	189607
2	جشنواره	جشنواره و رخداد خاص و برپایی نمایشگاه های بین المللی، ملی و منطقه ای	50	65	146319	198792
3	ظرفیت اجتم	ظرفیت اجتماعی جامعه محلی در جذب گردشگر (در انگیزه، نگرش، آگاهی)	64	67	190751	202427
4	سنت ها	سنت های فرهنگی بومی مانند مراسم و آیینها	53	63	154284	192204
5	مراکز مذهب	توسعه مراکز مذهبی و فرهنگی	33	53	104526	161909
6	سطح اقتصاد	سطح توسعه و وضعیت اقتصادی جامعه محلی	53	60	161555	177577
7	بودجه	بودجه گردشگری	57	70	166696	209902
8	نرخ کالا	نرخ کالای گردشگری منطقه و قیمت رقابتی آن	56	56	168985	171291
9	رقابت	رقابت با سایر بخش های اقتصادی در جذب سرمایه	38	57	113067	174792
10	مشارکت	ظرفیت مشارکت اقتصادی جامعه محلی در طرحهای توسعه گردشگری	53	64	163304	193469
11	منابع	سرمایه گذاری در حفاظت و استفاده تفریحی از منابع طبیعی	52	34	164239	98819
12	پسماند	مدیریت پسماندهای شهری و گردشگری	52	37	160352	106907
13	آلودگی	کنترل آلودگیهای هوا و ارتقاء بهداشت محیطی	57	39	175363	115992
14	سالم	توسعه شهری بر اساس موازین شهر سالم و رعایت ضوابط زیست محیطی	83	59	244035	174147
15	ملی و فرا	اقدامات و مدیریت مؤثر دولت محلی و شهرداری ها در سطح ملی و فراملی	79	49	236623	148987
16	برنامه ریز	برنامه ریزی مشارکتی گردشگری در مقصد	59	57	173248	167311
17	کارآفرینی	فراهم کردن زمینه های توسعه ی کارآفرینی گردشگری	50	63	148931	192463
18	برند سازی	برند سازی محصول گردشگری منطقه	54	63	166756	191800
19	طرح جامع	طرح جامع گردشگری منطقه و وجود برنامه ریزی بلند مدت و کوتاه مدت	54	63	155776	184200
20	سازمانها	میزان هماهنگی و مشارکت بین سازمان های مسئول	33	50	96130	151295
21	هویت بخشی	هویت بخشی به سیمای شهر و طراحی مناسب در مکان های طبیعی	75	58	222554	168403
22	امکانات	توزیع متعادل و بهینه امکانات و تسهیلات در فضای گردشگری منطقه	64	59	191137	171907
23	حمل و نقل	تقویت زیرساخت حمل و نقل و خدماتی	60	44	183210	129604
24	زیبایی فضا	زیبایی منظر و سبک معماری و تنوع فضایی در مناطق هدف	70	50	213041	145279
25	جاذبه	توسعه جاذبه شهری نظیر گنجینه ، موزه، نگارخانه و مراکز تفریحی	51	63	156689	184756
26	بهسازی	ساماندهی و بهسازی بافتهای فرسوده و تاریخی شهر	70	55	212633	166823
27	اقامتی	گسترش اماکن اقامتی	56	60	163069	175696
28	جی آی اس	به کارگیری سیستم اطلاعات جغرافیایی GIS	27	36	79242	102667
29	هوشمند	هوشمندسازی مدیریت و خدمات گردشگری	46	36	131522	110800
30	سایت	تعداد سایتهای اینترنتی اطلاع رسانی درباره گردشگری	51	44	146662	135892
31	سامانه	سامانه های هوشمند اطلاع رسانی و راهتمای گردشگران	48	49	138104	143435
32	الکترونیک	توسعه زیرساختهای الکترونیک شهری	47	48	135615	143835
	مجموع		1735	1735	1735	1735

منبع: (یافته های پژوهش، ۱۴۰۳)

تعداد تکرار محاسبه اثرات متقاطع در ماتریس مورد نظر برابر بر 2 مرتبه صورت گرفته است. لازم به توضیح است که تکرار ۲ مرتبه ای پیشنهاد پایه نرم افزار میک مک برای رسیدن به پایداری این ماتریس بوده است.

طبقه	نام کوتاه	متغیر
عوامل دو وجهی	سالم	توسعه شهری بر اساس موازین شهر سالم و رعایت ضوابط زیست محیطی
	هویت بخشی	هویت بخشی به سیمای شهر و طراحی مناسب در مکان های طبیعی
	بهسازی	ساماندهی و بهسازی بافت های فرسوده و تاریخی شهر
	امکانات	توزیع متعادل و بهینه امکانات و تسهیلات در فضای گردشگری منطقه
	ظرفیت اجتماعی	ظرفیت اجتماعی جامعه محلی در جذب گردشگر
	برنامه ریزی	برنامه ریزی مشارکتی گردشگری در مقصد
	بودجه	بودجه گردشگری هدفمند کردن تخصیص اعتبارات
	اقامتی	گسترش اماکن اقامتی
	نرخ کالا	نرخ کالای گردشگری منطقه و قیمت رقابتی آن
	عوامل تاثیر گذار	ملی و فراملی
زیبایی فضا		زیبایی منظر و سبک معماری و تنوع فضایی در مناطق هدف گردشگری
حمل و نقل		تقویت زیرساخت حمل و نقل
آلودگی		کنترل آلودگی های هوا و ارتقاء بهداشت محیطی
منابع		سرمایه گذاری در بخش حفاظت از منابع طبیعی
عوامل مستقل	پسماند	مدیریت پسماندهای شهری و گردشگری
	سایت	تعداد سایتهای اینترنتی اطلاع رسانی درباره موضوعات مختلف مرتبط با گردشگری
	هوشمند	هوشمندسازی مدیریت و خدمات گردشگری
	الکترونیک	توسعه زیرساخت های الکترونیک شهری
	سامانه	سامانه های هوشمند اطلاع رسانی و راهنمای گردشگران
	سازمانها	میزان هماهنگی و مشارکت بین سازمان های مسئول گردشگری
	جی آی اس	به کارگیری سیستم اطلاعات جغرافیایی GIS در مراکز تصمیم گیری
	سطح اقتصاد	سطح توسعه و وضعیت اقتصادی جامعه محلی
	سنت ها	سنت های فرهنگی بومی مانند مراسم و آیینها
	جاذبه	توسعه جاذبه های شهری نظیر گنجینه ها، موزه ها، نگارخانه ها، مراکز تفریحی و گردشگری
عوامل تاثیر پذیر	مشارکت	ظرفیت مشارکت اقتصادی جامعه ی محلی در طرحهای توسعه گردشگری
	طرح جامع	طرح جامع گردشگری منطقه و وجود برنامه ریزی بلند مدت و کوتاه مدت برای توسعه گردشگری
	کارآفرینی	فراهم کردن زمینه های توسعه ی کارآفرینی گردشگری
	جشنواره	جشنواره ها و رخدادهای خاص و برپایی نمایشگاه های بین المللی، ملی و منطقه ای
	مراکز مذهب	توسعه مراکز مذهبی و فرهنگی
	رقابت	رقابت سایر بخش های اقتصادی در جذب سرمایه با بخش گردشگری
	تعامل	افزایش تعامل و ارتباط مردم با گردشگر و نهادینه کردن رفتار مناسب با گردشگر
	برند سازی	برند سازی محصول گردشگری منطقه

منبع: یافته های پژوهش، ۱۴۰۳

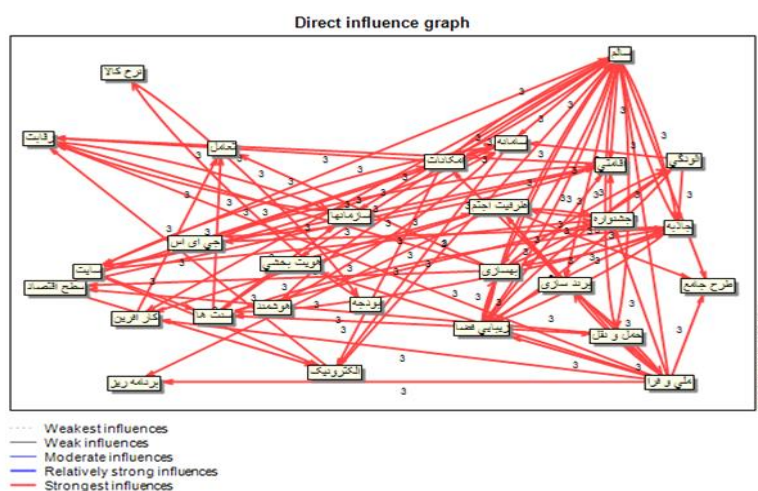
نرم افزار *MICMAC* در مجموع دو نوع تحلیل و گراف تحلیلی را نشان می دهد: ۱- اثرات مستقیم، ۲- اثرات غیرمستقیم. تحلیل اثرات مستقیم در واقع، نتیجه برهم کنش داده های ماتریس اولیه است و تحلیل اثرات غیرمستقیم، نتیجه محاسبه توان های بالاتر و تکرار ماتریس اولیه است (بهزادی و همکاران، ۱۳۹۷)؛ لذا در این پژوهش بر اساس پیشنهاد نرم افزار تکرار ۲ در نظر گرفته شده است. تحلیل اثرات مستقیم می تواند ویژگی های ذاتی هر یک از عوامل را در محیط شکل گرفته از همه عوامل تبیین نماید و در نهایت به منظور تحلیل کلیدی ترین و اثرگذارترین عامل باید از مقایسه دو تحلیل اثرات مستقیم و غیرمستقیم بهره برد.

تحلیل گراف اثر گذاری مستقیم و غیر مستقیم

گراف اثر گذاری مستقیم، ساختار روابط میان متغیرهای پژوهش و نحوه تأثیر گذاری آن ها بر یکدیگر را نمایش می دهد. در این گراف، جهت پیکان ها بیانگر مسیر اثر گذاری متغیرها بوده و شدت روابط بر اساس طیفی از ضعیف ترین تا

قوی‌ترین تأثیرات طبقه‌بندی شده است. مطابق راهنمای نرم‌افزار MICMAC، تأثیرات در پنج سطح شامل ضعیف‌ترین، ضعیف، متوسط، نسبتاً قوی و قوی‌ترین تأثیرات نمایش داده می‌شوند. خطوط قرمز نشان‌دهنده روابط با شدت بالا و خطوط آبی بیانگر روابط با شدت کمتر هستند.

بررسی شکل (۳) نشان می‌دهد که شبکه روابط میان متغیرهای توسعه گردشگری شهری اراک از تراکم نسبتاً بالایی برخوردار است و بخش عمده ارتباطات در سطح تأثیرات قوی قرار دارند. این وضعیت بیانگر وابستگی متقابل زیاد متغیرها و پیچیدگی ساختار سیستم گردشگری شهری اراک است. همچنین تمرکز بالای پیکان‌ها پیرامون متغیرهای مرتبط با ضوابط زیست‌محیطی، مدیریت مؤثر دولت محلی، هویت‌بخشی به سیمای شهر و کیفیت‌های کالبدی و فضایی شهر، نشان‌دهنده نقش محوری این عوامل در هدایت و شکل‌دهی سایر متغیرهای سیستم است. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که تغییر در این متغیرها قادر است اثرات گسترده‌ای بر سایر ابعاد توسعه گردشگری شهری اراک بر جای گذارد.

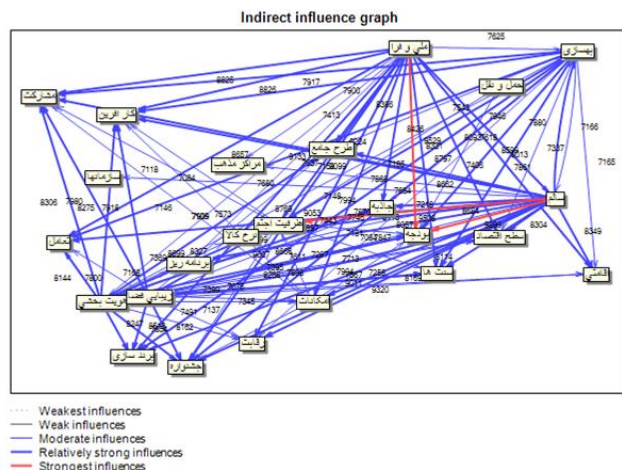
شکل (۳). گراف اثرات مستقیم عوامل مؤثر بر گردشگری شهری

منبع: (یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۳)

در شکل (۴) نیز روابط غیرمستقیم میان متغیرها نمایش داده شده است که امکان شناسایی اثرات زنجیره‌ای و بلندمدت عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری شهری را فراهم می‌کند.

توان‌های دوم به بعد ماتریس تا رسیدن به درجه پایداری، مبنای تشکیل ماتریس اثرات غیرمستقیم در نرم‌افزار MICMAC است. در پژوهش حاضر درجه پایداری ماتریس برابر با ۲ به دست آمد که بیانگر ثبات نتایج تحلیل ساختاری و اعتبار مناسب روابط استخراج‌شده میان متغیرها است (بهزادی و همکاران، ۱۳۹۷). شکل (۴) گراف اثرات غیرمستقیم متغیرهای مؤثر بر توسعه گردشگری شهری اراک را نشان می‌دهد. در این گراف، جهت پیکان‌ها بیانگر مسیر اثرگذاری و ضخامت و رنگ خطوط نشان‌دهنده شدت روابط غیرمستقیم میان متغیرها است. بر این اساس، تأثیرات در پنج سطح شامل ضعیف‌ترین، ضعیف، متوسط، نسبتاً قوی و قوی‌ترین تأثیرات طبقه‌بندی شده‌اند.

بررسی شکل (۴) نشان می‌دهد که شبکه اثرات غیرمستقیم از تراکم بالایی برخوردار بوده و متغیرهای مختلف از طریق زنجیره‌ای از روابط بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند. این امر بیانگر پیچیدگی و پویایی سیستم گردشگری شهری اراک است. همچنین نتایج جدول (۷) نشان می‌دهد که متغیرهای «توسعه شهری بر اساس موازین شهر سالم و رعایت ضوابط زیست‌محیطی»، «مدیریت مؤثر دولت محلی و شهرداری‌ها»، «هویت‌بخشی به سیمای شهر»، «زیبایی منظر و سبک معماری» و «ساماندهی و بهسازی بافت‌های فرسوده» بیشترین اثرگذاری غیرمستقیم را دارا هستند. تکرار این متغیرها در رتبه‌های نخست اثرگذاری مستقیم و غیرمستقیم، بیانگر پایداری نتایج و نقش راهبردی آن‌ها در شکل‌دهی آینده توسعه گردشگری شهری اراک است.

شکل (۴). تأثیرات غیرمستقیم بین عوامل مؤثر بر گردشگری شهری

منبع: (یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۳)

نتایج رتبه‌بندی متغیرها بر اساس میزان تأثیرگذاری مستقیم و غیرمستقیم در جدول (۷) ارائه شده است. بر اساس نتایج اثرات مستقیم، متغیرهای «توسعه شهری بر اساس موازین شهر سالم و رعایت ضوابط زیست‌محیطی» (۴۷۸)، «اقدامات و مدیریت مؤثر دولت محلی و شهرداری‌ها در سطوح ملی و بین‌المللی» (۴۵۵)، «هویت‌بخشی به سیمای شهر و طراحی مناسب در مکان‌های طبیعی» (۴۳۲) و در رتبه چهارم به صورت مشترک «زیبایی منظر و سبک معماری و تنوع فضایی در مناطق هدف گردشگری» و «ساماندهی و بهسازی بافت‌های فرسوده» (۴۰۳)، بیشترین تأثیر مستقیم را بر توسعه گردشگری شهری اراک داشته‌اند.

نتایج تحلیل اثرات غیرمستقیم نیز نشان می‌دهد که همین پنج متغیر به ترتیب رتبه‌های اول تا پنجم را به خود اختصاص داده‌اند. تکرار پنج رتبه نخست در هر دو حالت مستقیم و غیرمستقیم، بیانگر ثبات ساختاری، پایداری اثرگذاری و نقش محوری این عوامل در نظام گردشگری شهری اراک است. این موضوع نشان می‌دهد که عوامل زیست‌محیطی، مدیریتی و کالبدی بیش از سایر متغیرها در شکل‌دهی آینده گردشگری شهر اراک نقش دارند و به عنوان مهم‌ترین پیشران‌های توسعه گردشگری شهری شناخته می‌شوند.

همچنین متغیرهایی نظیر «ظرفیت اجتماعی جامعه محلی در جذب گردشگر»، «توزیع متعادل و بهینه امکانات و تسهیلات گردشگری»، «تقویت زیرساخت حمل‌ونقل و خدماتی» و «برنامه‌ریزی مشارکتی گردشگری» در هر دو دسته اثرات مستقیم و غیرمستقیم از رتبه‌های نسبتاً بالایی برخوردارند که نشان‌دهنده اهمیت آن‌ها در تقویت و پایداری فرایند توسعه گردشگری شهری است. در مقابل، متغیرهایی نظیر «به‌کارگیری سیستم اطلاعات جغرافیایی (GIS) در مراکز تصمیم‌گیری»، «میزان هماهنگی و مشارکت بین سازمان‌های مسئول گردشگری» و «توسعه مراکز مذهبی و فرهنگی» کمترین میزان اثرگذاری را دارا بوده‌اند. در مجموع، یافته‌ها حاکی از آن است که تحقق توسعه گردشگری شهری در اراک مستلزم توجه همزمان به بهبود کیفیت محیط شهری، ارتقای مدیریت محلی، ساماندهی کالبدی فضاهای شهری، توسعه زیرساخت‌ها و تقویت ظرفیت‌های اجتماعی جامعه محلی است.

ضمناً به دلیل برابری امتیاز، در برخی رتبه‌ها در تأثیرگذاری مستقیم و غیرمستقیم دو گویه در یک رتبه قرار گرفتند.

جدول ۷. رتبه‌بندی عوامل کلیدی مؤثر بر توسعه گردشگری

تأثیر گذاری غیر مستقیم

تأثیر گذاری مستقیم

ردیف	نام کوتاه	متغیر	ردیف	نام کوتاه	متغیر
470	۱	توسعه شهری بر اساس موازین شهر سالم	478	۱	توسعه شهری بر اساس موازین شهر سالم
456	۲	اقدامات و مدیریت مؤثر دولت محلی و شهرداری ها در سطح ملی و بین المللی	455	۲	اقدامات و مدیریت مؤثر دولت محلی و شهرداری ها در سطح ملی و بین المللی
429	۳	هویت بخشی به سیمای شهر و طراحی مناسب در مکان های طبیعی	432	۳	هویت بخشی به سیمای شهر و طراحی مناسب در مکان های طبیعی
411	۴	زیبایی منظر و سبک معماری و تنوع فضایی در مناطق هدف گردشگری	403	۴	زیبایی منظر و سبک معماری و تنوع فضایی در مناطق هدف گردشگری
410	۴	ساماندهی و بهسازی بافتهای فرسوده	403	۵	ساماندهی و بهسازی بافتهای فرسوده
368	۵	توزیع متعادل و بهینه امکانات و تسهیلات در فضای گردشگری منطقه	368	۵	ظرفیت اجتماعی جامعه محلی در جذب گردشگر (به لحاظ انگیزه، نگرش، آگاهی)
368	۵	ظرفیت اجتماعی جامعه محلی در جذب گردشگر	368	۶	توزیع متعادل و بهینه امکانات و تسهیلات در فضای گردشگری منطقه
353	۶	تقویت زیرساخت حمل و نقل و خدماتی	345	۷	تقویت زیرساخت حمل و نقل و خدماتی
338	۷	کنترل آلودگی های هوا	340	۸	برنامه ریزی مشارکتی گردشگری در مقصد
334	۸	برنامه ریزی مشارکتی گردشگری مقصد	328	۹	بودجه گردشگری
326	۹	نرخ کالای گردشگری منطقه	328	۱۰	کنترل آلودگی های هوا
321	۱۰	برند سازی محصول گردشگری منطقه	322	۱۰	نرخ کالای گردشگری منطقه
321	۱۰	بودجه گردشگری	322	۱۱	گسترش اماکن اقامتی
316	۱۱	سرمایه گذاری در بخش حفاظت و استفاده تفریحی از منابع طبیعی	311	۱۲	برند سازی محصول گردشگری منطقه
315	۱۱	ظرفیت مشارکت اقتصادی جامعه محلی	311	۱۳	طرح جامع گردشگری منطقه
314	۱۲	گسترش اماکن اقامتی	305	۱۴	سنت های فرهنگی بومی مانند مراسم و آیینها
311	۱۲	سطح توسعه و وضعیت اقتصادی محلی	305	۱۵	سطح توسعه و وضعیت اقتصادی جامعه محلی
309	۱۳	مدیریت پسماندهای شهری و گردشگری	305	۱۵	ظرفیت مشارکت اقتصادی جامعه محلی
302	۱۴	توسعه جاذبه های شهری نظیر گنجینه ها، موزه ها، نگارخانه ها، مراکز تفریحی	299	۱۷	سرمایه گذاری در بخش حفاظت و استفاده تفریحی از منابع طبیعی
300	۱۴	طرح جامع گردشگری منطقه	299	۱۸	مدیریت پسماندهای شهری و گردشگری
297	۱۵	سنت های فرهنگی بومی مانند مراسم و آیین ها	293	۱۹	توسعه جاذبه های شهری نظیر گنجینه ها، موزه ها، نگارخانه ها، مراکز تفریحی
287	۱۵	فراهم کردن زمینه های توسعه ی کارآفرینی گردشگری	293	۲۰	تعداد سایت های اینترنتی اطلاع رسانی درباره موضوعات مختلف مرتبط با گردشگری
282	۱۶	تعداد سایت های اینترنتی اطلاع رسانی درباره موضوعات مختلف گردشگری	288	۲۱	جشنواره ها و رخدادهای خاص و برپایی نمایشگاه های بین المللی، ملی و منطقه ای
282	۱۶	جشنواره ها و رخدادهای خاص و برپایی نمایشگاه های بین المللی، ملی و منطقه	288	۲۱	فراهم کردن زمینه های توسعه ی کارآفرینی گردشگری
266	۱۷	سامانه های هوشمند اطلاع رسانی و راهنما	276	۲۲	سامانه های هوشمند اطلاع رسانی و راهنمایی
261	۱۸	توسعه زیرساخت های الکترونیک شهری	270	۲۳	توسعه زیرساخت های الکترونیک شهری
253	۱۹	هوشمندسازی مدیریت و خدمات گردشگری	265	۲۴	هوشمندسازی مدیریت و خدمات گردشگری
228	۲۰	افزایش تعامل و ارتباط مردم با گردشگر	230	۲۵	افزایش تعامل و ارتباط مردم با گردشگر
218	۲۱	رقابت سایر بخش های اقتصادی در جذب سرمایه با بخش گردشگری	219	۲۶	رقابت سایر بخش های اقتصادی در جذب سرمایه با بخش گردشگری
201	۲۲	توسعه مراکز مذهبی و فرهنگی	190	۲۷	توسعه مراکز مذهبی و فرهنگی

۲۲	سازمانها	میزان هماهنگی و مشارکت بین سازمان‌های مسئول گردشگری	۱۹۰	۲۸	سازمانها	میزان هماهنگی و مشارکت بین سازمان‌های مسئول گردشگری	۱۸۵
۲۳	جی آی اس	به کارگیری سیستم اطلاعات جغرافیایی GIS در مراکز تصمیم‌گیری	۱۵۵	۲۹	جی آی اس	به کارگیری سیستم اطلاعات جغرافیایی GIS در مراکز تصمیم‌گیری	۱۵۲

منبع: (یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۳)

نتیجه‌گیری

گردشگری شهری امروزه به عنوان یکی از مهم‌ترین ابزارهای توسعه اقتصادی، اجتماعی و کالبدی شهرها شناخته می‌شود و می‌تواند از طریق ایجاد اشتغال، افزایش درآمد، ارتقای کیفیت محیط شهری و تقویت هویت مکانی، نقش مؤثری در توسعه پایدار شهرها ایفا کند. با این حال، تحقق این ظرفیت‌ها مستلزم شناخت دقیق عوامل اثرگذار و برنامه‌ریزی مبتنی بر آینده‌نگری است. در همین راستا، پژوهش حاضر با هدف شناسایی و اولویت‌بندی عوامل کلیدی مؤثر بر توسعه گردشگری شهری کلانشهر اراک با استفاده از رویکرد آینده‌پژوهی و تکنیک تحلیل ساختاری (MICMAC) انجام شد.

نتایج پژوهش نشان داد که سیستم گردشگری شهری اراک در وضعیت نسبتاً ناپایدار قرار دارد. پراکندگی متغیرها در صفحه تأثیرگذاری-تأثیرپذیری بیانگر آن است که بخش قابل توجهی از عوامل در محدوده متغیرهای دوجبهی قرار گرفته‌اند؛ متغیرهایی که همزمان از قدرت تأثیرگذاری و تأثیرپذیری بالایی برخوردارند و تغییر در آن‌ها می‌تواند پیامدهای گسترده‌ای برای کل سیستم گردشگری شهری به همراه داشته باشد. این وضعیت نشان می‌دهد که آینده گردشگری شهری اراک به شدت تحت تأثیر نحوه مدیریت و هدایت عوامل کلیدی قرار دارد و تصمیمات سیاستی در این حوزه می‌تواند مسیرهای متفاوتی را برای توسعه گردشگری شهر رقم بزند.

بر اساس نتایج تحلیل اثرات مستقیم و غیرمستقیم، متغیرهای «توسعه شهری بر اساس موازین شهر سالم و رعایت ضوابط زیست‌محیطی»، «اقدامات و مدیریت مؤثر دولت محلی و شهرداری‌ها در سطوح ملی و بین‌المللی»، «هویت‌بخشی به سیمای شهر و طراحی مناسب در مکان‌های طبیعی»، «زیبایی منظر و سبک معماری و تنوع فضایی در مناطق هدف گردشگری» و «ساماندهی و بهسازی بافت‌های فرسوده و تاریخی شهر» به عنوان مهم‌ترین پیشران‌های توسعه گردشگری شهری اراک شناسایی شدند. تکرار این متغیرها در رتبه‌های نخست اثرگذاری مستقیم و غیرمستقیم نشان‌دهنده پایداری نتایج و نقش راهبردی آن‌ها در شکل‌دهی آینده گردشگری شهر است.

یافته‌های پژوهش همچنین نشان داد که عوامل زیست‌محیطی، مدیریتی و کالبدی بیش از سایر ابعاد در توسعه گردشگری شهری اراک نقش دارند. این نتیجه با دیدگاه‌های نوین گردشگری شهری که بر کیفیت محیط شهری، هویت مکانی، مدیریت یکپارچه و پایداری تأکید دارند، همخوانی دارد. در واقع، نتایج نشان می‌دهد که توسعه گردشگری در اراک بیش از آنکه وابسته به ایجاد جاذبه‌های جدید باشد، نیازمند ارتقای کیفیت محیط شهری، بهبود سیمای شهر، افزایش کارآمدی مدیریت شهری و حفاظت از منابع و ارزش‌های محیطی است. از این رو، حرکت از رویکرد صرفاً جاذبه‌محور به سمت رویکرد کیفیت‌محور و مدیریت‌محور می‌تواند زمینه ارتقای رقابت‌پذیری گردشگری شهر را فراهم سازد.

از سوی دیگر، متغیرهایی نظیر ظرفیت اجتماعی جامعه محلی، توسعه امکانات و تسهیلات گردشگری، تقویت زیرساخت‌های حمل‌ونقل، برنامه‌ریزی مشارکتی و بودجه گردشگری نیز از جایگاه نسبتاً بالایی برخوردار بودند و به عنوان عوامل پشتیبان و تقویت‌کننده فرآیند توسعه گردشگری شهری شناخته شدند. این موضوع نشان می‌دهد که موفقیت سیاست‌های گردشگری بدون مشارکت جامعه محلی، تأمین منابع مالی کافی و توسعه زیرساخت‌های خدماتی امکان‌پذیر نخواهد بود.

همچنین، قرار گرفتن متغیر «شهر سالم» در زمره پیشران‌های کلیدی نشان می‌دهد که ارتقای کیفیت محیط شهری، کاهش آلودگی‌ها و بهبود شرایط زیست‌محیطی، نقش تعیین‌کننده‌ای در توسعه گردشگری شهری اراک دارد. این یافته

با نتایج تیان (۲۰۲۳) مبنی بر اهمیت کنترل آلودگی و کیفیت محیط شهری در توسعه مقاصد گردشگری همسو است. از سوی دیگر، شناسایی «مدیریت مؤثر شهری» به عنوان یکی از عوامل کلیدی بیانگر نقش محوری نهادهای مدیریت شهری در سیاست‌گذاری، هماهنگی بین‌بخشی و هدایت برنامه‌های توسعه گردشگری است که با نتایج زنده‌بودی و همکاران (۱۴۰۲) و رفیعیان و معاون افشاری (۱۴۰۴) همسو است.

نوآوری اصلی این پژوهش در شناسایی و اولویت‌بندی همزمان پیشران‌های توسعه گردشگری شهری در شش بعد اجتماعی، اقتصادی، زیست‌محیطی، نهادی-مدیریتی، کالبدی و فناوری با استفاده از تحلیل ساختاری و رویکرد آینده‌پژوهی در کلانشهر اراک است. همچنین تمرکز بر شهری صنعتی با پیشینه تاریخی محدود، موجب شده است نتایج پژوهش بتواند برای سایر شهرهای مشابه که به دنبال تنوع‌بخشی به پایه‌های توسعه خود از طریق گردشگری هستند نیز قابل استفاده باشد.

در مجموع، نتایج پژوهش نشان می‌دهد که آینده گردشگری شهری اراک بیش از هر عامل دیگری به ارتقای کیفیت محیط زیست شهری، کارآمدی مدیریت محلی، تقویت هویت شهری و بهبود کیفیت کالبدی فضاهای گردشگری وابسته است. بنابراین توجه همزمان به این عوامل می‌تواند زمینه تحقق توسعه پایدار گردشگری شهری و افزایش جایگاه اراک در نظام گردشگری کشور را فراهم سازد. در این راستا پیشنهادات زیر ارائه می‌گردد:

- ❖ تدوین و اجرای برنامه جامع ارتقای کیفیت محیط‌زیست شهری از طریق کنترل آلودگی هوا، مدیریت پسماندهای شهری و توسعه فضاهای سبز به منظور تقویت جذابیت گردشگری شهر اراک.
- ❖ تقویت نقش مدیریت شهری و شهرداری‌ها در توسعه گردشگری از طریق ایجاد ساختارهای تخصصی گردشگری، جذب سرمایه‌گذاری و گسترش همکاری‌های ملی و بین‌المللی.
- ❖ هویت‌بخشی به سیمای شهر اراک با استفاده از نمادهای فرهنگی، تاریخی و صنعتی شهر در طراحی فضاهای عمومی، مبلمان شهری و ورودی‌های شهر.
- ❖ بهسازی بافت‌های فرسوده و ارتقای کیفیت منظر شهری در محدوده جاذبه‌های گردشگری به منظور افزایش رضایت گردشگران و بهبود تصویر ذهنی مقصد.
- ❖ تخصیص هدفمند اعتبارات گردشگری به پروژه‌های اولویت‌دار و برگزاری جشنواره‌ها و رویدادهای فرهنگی برای معرفی ظرفیت‌های گردشگری شهر اراک

حامی مالی

این اثر حامی مالی نداشته است.

سهم نویسندگان

پژوهشگران در انجام این پژوهش سهم برابر دارند.

تضاد منافع

نویسندگان اعلام می‌دارند، هیچ تضاد منافی در رابطه با نویسندگی و یا انتشار این مقاله ندارند.

تقدیر و تشکر

بنابر اظهار نویسنده مسئول، این مقاله مستخرج از رساله دکتری است و از مسئولین انتشار تشکر می‌کنند.

منابع

- (۱) اسماعیلی مهیاری، مصطفی، ایرانی، حمیدرضا و نورمندی پور، وحید. (۱۴۰۲). مروری بر پژوهش‌های گردشگری شهری: شناسایی روندهای آینده. اقتصاد و برنامه‌ریزی شهری، ۴(۴)، ۷۳-۵۸. <https://doi.org/10.22034/uep.2023.423781.1426>
- (۲) الهی چورن، محمدعلی، رمضان‌زاده لسبوئی، مهدی، واحدی اشرفی، الهام و رضائی، فریبا. (۱۴۰۱). اولویت‌بندی مناطق نمونه گردشگری شهرستان‌های استان مرکزی به‌منظور سرمایه‌گذاری با رویکرد توسعه پایدار گردشگری. فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، ۱۲(۴۹)، ۳۵-۲۰. <https://doi.org/10.22034/jgeoq.2023.165761.1769>
- (۳) ایزدی سعدی، علی‌اکبر، تقوایی، مسعود و پیوسته‌گر، یعقوب. (۱۴۰۳). نقش خدمات در توسعه گردشگری، مطالعه موردی: کلان‌شهر شیراز. جغرافیا (فصلنامه علمی انجمن جغرافیایی ایران)، ۲۲(۸۲)، ۲۶-۱. <https://doi.org/10.22034/iga.2024.2038471.1328>
- (۴) بهزادی، صدیقه، رهنما، محمدرحیم، جوان، جعفر و عنایستانی، علی‌اکبر. (۱۳۹۷). شناسایی عوامل کلیدی مؤثر بر توسعه گردشگری با رویکرد آینده‌نگاری (مطالعه موردی: استان یزد). مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، ۹(۳۳)، ۳۷-۵۲. https://jargs.hsu.ac.ir/article_161475.html?lang=en
- (۵) رفیعیان، محسن و معاون افشاری، زینب. (۱۴۰۴). شناسایی و تحلیل پیشران‌های توسعه پایدار گردشگری شهری، مطالعه موردی: شهر شاندیز. شهر آینده، اندیشه بومی، ۱(۱)، ۱۰۶-۸۹. <https://doi.org/10.22034/future.2025.23524.1020>
- (۶) خزایی، مصطفی. (۱۳۹۸). گردشگری شهری و توسعه شهری پایدار. جغرافیا و روابط انسانی، ۲(۳)، ۲۸۰-۲۹۱.
- (۷) زنده‌بودی، یاسر، امینی‌نژاد، غلامرضا و کهنسال، مرضیه. (۱۴۰۲). نقش مدیریت شهری در توسعه پایدار گردشگری شهری (مطالعه موردی شهر جم). پژوهش‌های بازاریابی گردشگری و میهمان‌نوازی، ۱(۱)، ۱۶۱-۱۸۰. <https://doi.org/10.22080/tmhr.2024.26924.1006>
- (۸) سبحانی، پروانه، لیریایی، لیلا و سیاح‌نیا، رومینا. (۱۴۰۰). شناسایی عوامل مؤثر در توسعه گردشگری پایدار و ارائه مدل راهبردی در مناطق ساحلی رامسر. فصلنامه علمی آموزش محیط زیست و توسعه پایدار، ۱۰(۱)، ۱۷۵-۱۹۳. <https://doi.org/10.30473/ee.2021.57066.2307>
- (۹) صفایی‌پور، م.، گودرزی، م. و قدوسی‌فرد، ف. (۱۴۰۰). امکان‌سنجی و مدیریت جاذبه‌های گردشگری با تأکید بر دیدگاه گردشگران (نمونه موردی: شهر برازجان). جغرافیایی فضای گردشگری، ۱۰(۱)، ۳۲-۱۹. <https://doi.org/20.1001.1.22518827.1400.10.40.2.019>
- (۱۰) صفایی‌پور، م. و جعفری، ی. (۱۴۰۰). تحلیل وضعیت مؤلفه‌های گردشگری خلاق در کلان‌شهر تبریز به‌عنوان پایتخت گردشگری کشورهای اسلامی. تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، ۲(۶۰)، ۱۲۶-۱۰۷. <https://doi.org/10.52547/jgs.21.60.107>
- (۱۱) صفایی‌پور، م. و مرادی، ه. (۱۴۰۲). شناسایی پیشران‌های کلیدی مؤثر بر آینده توسعه گردشگری مذهبی شهر مهران. چشم‌انداز شهرهای آینده، ۴(۳)، ۱۲۴-۱۰۳. <https://doi.org/10.61186/jvfc.4.3.103>
- (۱۲) صیدبیگی، ص.، موسی‌پور میاندھی، پ.، ملانیا جلودار، ش. و مالیر، م. (۱۴۰۱). شناسایی عوامل کلیدی توسعه شهری با رویکرد آینده‌پژوهی (مطالعه موردی: شهر ساری). مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی، ۱۷(۱)، ۱۰۶-۱۰۹. <https://sanad.iau.ir/Journal/jshsp/Article/103220189>
- (۱۳) کشاورز، مهناز. (۱۳۹۸). شناسایی عوامل تأثیرگذار در توسعه گردشگری پایدار شهری با استفاده از روش مدل‌سازی ساختاری تفسیری (ISM) در شهر خرم‌آباد. نشریه گردشگری شهری، ۶(۱)، ۱۲۱-۱۳۴. <https://doi.org/10.22059/jut.2019.246390.414>
- (۱۴) عسکری‌زادماسوله، ا.، آمار، ت. و رضائی گورابی، ب. (۱۴۰۲). شناسایی عوامل مؤثر بر الگوی توسعه گردشگری روستایی (مورد مطالعه: شهرستان ماسال). مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی، ۱۸(۴)، ۱۴-۱۴. <https://sanad.iau.ir/Journal/jshsp/Article/10320691>
- (۱۵) مخصوص، ماهرخ، نجفی‌زاده، نادره‌السادات و جوانمرد، حبیب‌الله. (۱۴۰۰). تبیین مدل توسعه گردشگری با تأکید بر نقش محرک‌های فرهنگی - اجتماعی (مطالعه موردی: شهر اراک). نشریه گردشگری شهری، ۸(۳)، ۴۷-۶۲. <https://doi.org/10.22059/jut.2021.319675.889>

- ۱۶) ملک‌زاده، ندا، بزاززاده، مهدی و رفیعیان، مجتبی. (۱۳۹۵). شناسایی و تحلیل عوامل کلیدی مؤثر بر توسعه شهری با رویکرد آینده‌نگاری (مطالعه موردی: کلان‌شهر کرج). جغرافیا و توسعه فضای شهری، ۳(۲)، ۳۵-۵۲. <https://doi.org/10.22067/gusd.v3i2.49479>
- ۱۷) نصر، ط. (۱۳۹۸). شناسایی عوامل کلیدی مؤثر بر گردشگری در کلانشهر شیراز با رویکرد آینده‌پژوهی. پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، ۱۰(۲)، ۶۶-۵۵. <https://sanad.iau.ir/fa/Journal/jupm/Article/1170406>
- ۱۸) نورمندی‌پور، وحید، فرجی، امین و اسماعیلی مهبیاری، مصطفی. (۱۴۰۴). شناسایی و تحلیل آینده‌پژوهانه زیرساخت‌ها در تحقق مقاصد گردشگری هوشمند در ایران. اقتصاد و برنامه‌ریزی شهری، ۶(۱)، ۱۲۸-۱۴۳. <https://doi.org/10.22034/uep.2025.506741.1599>
- ۱۹) یآوری، م. ک.، یزدانی، س. و شیخ‌الاسلامی، ع. (۱۳۹۷). بررسی اهمیت برنامه‌های ارتقاء کیفیت فضای شهری با تاکید بر توسعه گردشگری (مطالعه موردی: شهر اراک). مطالعات مدیریت شهری، ۱۰(۳۵)، ۵۷-۸۳. <https://sanad.iau.ir/Journal/ums/Article/824613>
- 20) Al Abri, I., Alkazemi, M., Abdeljalil, W., Al Harthi, H., & Al Maqbali, F. (2023). Attitudinal and Behavioral Loyalty: Do Psychological and Political Factors Matter in Tourism Development? Sustainability, 15(6), 5042. <https://doi.org/10.3390/su15065042>
- 21) Askari-Zadmasouleh, A., Amar, T., & Ramezani Gourabi, B. (2024). Identifying factors affecting the pattern of rural tourism development (Case study: Masal County). Journal of Studies of Human Settlements Planning, 18(4), 1-14. <https://sanad.iau.ir/Journal/jshsp/Article/1032069>
- 22) Behzadi, S., Rahnema, M. R., Javan, J., & Anabestani, A. A. (2018). Identifying key factors affecting tourism development with a foresight approach (Case Study: Yazd Province). Journal of Arid Regions Geographic Studies, 9(33), 37-52. https://jargs.hsu.ac.ir/article_161475.html?lang=en
- 23) Cui, X. (2025). Urban tourism management based on artificial neural networks analysis and data mining. Scientific Reports, 15(1), Article 19709. <https://doi.org/10.1038/s41598-025-01237-2>
- 24) Du, X., Wang, Z., & Wang, Y. (2023). The spatial mechanism and prediction of rural tourism development in China: A random forest regression analysis. ISPRS International Journal of Geo-Information, 12(8), Article 321. <https://doi.org/10.3390/ijgi12080321>
- 25) Elahi Chouran, M. A., Ramazan-zadeh Lesboei, M., Vahedi Ashrafi, E., & Rezaei, F. (2023). Prioritization of tourism sample areas in the counties of Markazi Province for investment using a sustainable tourism development approach. Geography Quarterly (Regional Planning), 12(49), 20-35. <https://doi.org/10.22034/jgeoq.2023.165761.1769>
- 26) Esmaili Mahyari, M., Irani, H., & Nourmandipour, V. (2023). A review of urban tourism studies: Identifying future trends. Urban Economy and Planning, 4(4), 58-73. <https://doi.org/10.22034/uep.2023.423781.1426>
- 27) Hasanaj, P., Rudhani, L. H., & Terstena, A. (2022). The impact of social factors on the sustainable development of rural tourism. Quality - Access to Success, 23(191), 10-20. <https://doi.org/10.47750/QAS/23.191.02>
- 28) Behzadi, S., Rahnema, M. R., Javan, J., & Anabestani, A. A. (2018). Identifying key factors affecting tourism development with a foresight approach (Case Study: Yazd Province). Journal of Arid Regions Geographic Studies, 9(33), 37-52. https://jargs.hsu.ac.ir/article_161475.html?lang=en
- 29) Cárdenas-García, P. J., & Alcalá-Ordoñez, A. (2023). Tourism and development: The impact of sustainability—Comparative case analysis. Sustainability, 15(2), Article 1310. <https://doi.org/10.3390/su15021310>
- 30) Kang, J., Duan, X., Yan, W., & Ma, Z. (2022). Spatial differentiation and impact factors of tourism development: A case study of the Central Plains, China. Sustainability, 14(12), Article 7313. <https://doi.org/10.3390/su14127313>
- 31) Keshavarz, M. (2019). Identifying factors affecting sustainable urban tourism development using Interpretive Structural Modeling (ISM) in Khorramabad City. Urban Tourism Journal, 6(1), 121-134. <https://doi.org/10.22059/jut.2019.246390.414>
- 32) Khazaei, M. (2019). Urban tourism and sustainable urban development. Geography and Human Relationships, 2(3), 280-291. https://www.gahr.ir/article_192500.html?lang=en
- 33) Koens, K., & Milano, C. (2024). Urban tourism studies: A transversal research agenda. Tourism, Culture & Communication, 24(4), 275-286. <https://doi.org/10.3727/109830423X16999785101653>
- 34) Liu, S., Wang, L., Yang, X., & Peng, Y. (2026). Posting the urban tourism experience: Motivations behind multimodal UGC sharing. Urban Science, 10(2), Article 88. <https://doi.org/10.3390/urbansci10020088>

- 35) Makhsoos, M., Najafizadeh, N. S., & Javanmard, H. (2021). Explaining a tourism development model with emphasis on the role of socio-cultural drivers: A case study of Arak City. *Urban Tourism Journal*, 8(3), 47–62. <https://doi.org/10.22059/jut.2021.319675.889>
- 36) Malekzadeh, N., Bazzazzadeh, M., & Rafieian, M. (2016). Identification and analysis of key factors affecting urban development using a foresight approach: A case study of Karaj metropolis. *Geography and Urban Space Development*, 3(2), 35–52. <https://doi.org/10.22067/gusd.v3i2.49479>
- 37) Nasr, T. (2019). Identifying key factors affecting tourism in Shiraz metropolis with a futures studies approach. *Journal of Urban Research and Planning*, 10(2), 55–66. <https://sanad.iau.ir/fa/Journal/jupm/Article/1170406>
- 38) Nourmandipour, V., Faraji, A., & Esmaeili Mahyari, M. (2025). Futures-oriented identification and analysis of infrastructures for achieving smart tourism destinations in Iran. *Urban Economy and Planning*, 6(1), 128–143. <https://doi.org/10.22034/uep.2025.506741.1599>
- 39) Postma, A., Hartman, S., & Yeoman, I. (2024). Scenario planning and tourism futures: Theory building, methodologies and case studies. Channel View Publications. <https://doi.org/10.21832/9781845418885>
- 40) Rafieian, M., & Moaven Afshari, Z. (2025). Identification and analysis of drivers of sustainable urban tourism development: The case of Shandiz. *Future City, Indigenous Thought*, 1(1), 89–106. <https://doi.org/10.22034/future.2025.23524.1020>
- 41) Richards, G. (2014). Creativity and tourism in the city. *Current Issues in Tourism*, 37–41. <https://doi.org/10.1080/13683500.2013.783794>
- 42) Safaiepour, M., Goodarzi, M., & Ghodousifard, F. (2021). Feasibility and management of tourism attractions with emphasis on tourists' perspective (Case study: Borazjan city). *Journal of Tourism Space*, 10(40), 19–32. <https://doi.org/20.1001.1.22518827.1400.10.40.2.0>
- 43) Safair Pour, M., & Jafari, Y. (2021). Analysis of the status of creative tourism components in the metropolises of Tabriz as the capital of tourism in Islamic countries. *Journal of Applied Researches in Geographical Sciences*, 21(60), 107–126. <https://doi.org/10.52547/jgs.21.60.107>
- 44) Safaeepoor, M., & Moradi, H. (2023). Identifying the key drivers affecting the future development of religious tourism in Mehran city. *Journal of Future Cities Vision*, 4(3), 103–124. <https://doi.org/10.61186/jvfc.4.3.103>
- 45) Seyedbigi, S., Mousapour Miandehi, P., Malania Jelodar, S., & Malmir, M. (2022). Identifying key factors of urban development with futures studies approach (Case study: Sari city). *Journal of Studies of Human Settlements Planning*, 17(1), 89–106. <https://sanad.iau.ir/Journal/jshsp/Article/1032201>
- 46) Sobhani, P., Liryaei, L., & Sayahnia, R. (2021). Identifying factors affecting sustainable tourism development and presenting a strategic model in the coastal areas of Ramsar. *Journal of Environmental Education and Sustainable Development*, 10(1), 175–193. <https://doi.org/10.30473/ee.2021.57066.2307>
- 47) Thuyet, N. T. (2023). Factors affecting the development of heritage tourism: Research and development of some models. *Revista de Gestão e Secretariado*, 14(10), 18924–18948. <https://doi.org/10.7769/gesec.v14i10.2941>
- 48) Tian, Y. (2023). Study on the impact of carbon emission pollution on urban tourism environment. *Engineering Reports*, 1–8. <https://doi.org/10.1002/eng2.12641>
- 49) Tzeremes, P. (2020). How do globalization indicators de jure–de facto and total factor productivity affect tourism development in European countries? *Journal of Hospitality and Tourism Insights*. <https://doi.org/10.1108/JHTI-05-2020-0089>
- 50) Vorobievskaya, E., Kirillov, S., Sedova, N., & Slipenchuk, M. (2023). Opportunities and limiting factors for tourism development in the Khibiny. *E3S Web of Conferences*, 378, 1–6. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202337806022>
- 51) Vujko, A., Knežević, M., & Arsić, M. (2025). The Future Is in Sustainable Urban Tourism: Technological Innovations, Emerging Mobility Systems and Their Role in Shaping Smart Cities. *Urban Science*, 9(5), 169. <https://doi.org/10.3390/urbansci9050169>
- 52) Wilson, S., Fesenmaier, D. R., Fesenmaier, J., & Van Es, J. C. (2001). Factors for success in rural tourism development. *Journal of Travel Research*. <https://doi.org/10.1177/004728750104000203>
- 53) Yavari, M. K., Yazdani, S., & Sheikholeslami, A. (2018). Investigating the importance of urban space quality improvement programs with emphasis on tourism development (Case study: Arak city). *Journal of Urban Management Studies*, 10(35), 43–57. <https://sanad.iau.ir/Journal/ums/Article/824613>
- 54) Zende Boudi, Y., Amini Nejad, G., & Kohansal, M. (2024). The role of urban management in sustainable urban tourism development: A case study of Jam City. *Tourism and Hospitality Marketing Research*, 1(1), 161–180. <https://doi.org/10.22080/tmhr.2024.26924.1006>